

A Spanyol Inkvizíció és a boszorkányperek

Országos Tudományos Diákköri Konferencia
Társadalomtudományi Szekció

2015.01.05.

Tartalomjegyzék

1.Bevezetés.....	1
2.Történelmi, kronológiai áttekintés.....	4
3.Tárgyalás	
I. A Spanyol Inkvizíció revizionista megközelítése.....	6
A baszkföldi boszorkányüldözés.....	7
A zugarramurdi és urdaxi boszorkányok.....	8
A boszorkányüldözések spanyolországi megszüntetése és körülményei.....	10
II. Ki a boszorkány? Az eretnekek boszorkánnyá válása, a boszorkányok eretnekké válása.....	12
Magyarország sajátos boszorkányképe.....	19
III. Mi áll a feljelentések háttérében és hogyan reagálnak a hatóságok?.....	22
A boszorkányhit egyéni és csoportos pszichológiai aspektusai.....	24
IV. Az inkvizíció működési nehézségei és ezek feloldásai.....	32
4.Összegzés.....	36
5.Bibliográfia.....	40

A Spanyol Inkvizíció és a boszorkányperek

„Sem boszorkányok, sem megrontottak nem léteztek, amíg nem beszéltek s írtak róluk.”¹

Alonso de Salazar Frías inkvizítor, 1612

A Pireneusoktól délre egy szkeptikus inkvizítor minden addigi gyakorlattól eltérően megkérdőjelezte a boszorkányhisztéria jogosságát akkor, amikor Európa szerte máglyák tucatjai égtek,² 1610-es vizitációjakor Alonso de Salazar Frías racionális módon, tisztán empirikus módszerekkel kezdett bele kutatásába,³ hogy megfejtse a boszorkányhit társadalmi és pszichológiai okait, kivizsgálja a feljelentések hátterét. Eredményeinek köszönhetően a Suprema⁴ utasításai mentén megszületett a „csend ediktuma”,⁵ amely betiltotta a boszorkányégetést a fennhatósága alá eső területeken, Szicíliától Peruig. Kérdés azonban, hogy milyen hatással lehettek volna Salazar eredményei az európai boszorkányüldözésekre, ha a Suprema engedi nyilvánosságra hozni őket. Nem túlzás ugyanis azt állítani, hogy az üldözések hisztériává válása nagyban az bíróságokon múlt. Jogosnak látszik tehát a kérdés, hogy miben más Spanyolország Inkvizíciója, mint bármelyik másik? Milyen körülmények tették lehetővé a józan döntést? Hogyan lehetséges, hogy miközben a Német-Római Császárság területén egyre gyakrabban égettek boszorkányokat, a katolikus Spanyolország, s a Római Kúriától független Spanyol Inkvizíció már az 1526-os granadai tanácskozásán a boszorkánypereknél megkövetelte a bűnösség bizonyítását?⁶

Ezen kérdésekből kiindulva kutatásom fő vonalát a spanyol inkvizíció boszorkánysághoz való hozzáállása, a boszorkányhisztéria és pereinek spanyolországi sajátosságai és beszüntetésük okai adják. A kérdések vizsgálatához és a spanyolországi események jobb megértéséhez összehasonlítom a Magyarországra és az Alpok-vidékére jellemző boszorkányképet az elit

¹Idézi: Henningsen 1988, 5.

² Ez a boszorkányüldözés legaktívabb évszázada Európa szerte. Magyarországon pl. ekkor volt az első boszorkányfűrésztés. Pakó és Tóth 2014, 39-40.

³ Monter 1992, 321-322.

⁴ La Suprema: *Consejo de la Suprema y General Inquisición* (a Legfelső és Általános Inkvizíció Tanácsa), a spanyol inkvizíció saját minisztériuma. Lásd: Baroja 1996, 28-30.

⁵ Henningsen 1988, 269.

⁶ Henningsen 1988, 29.

démonológiája és a népi hit szemszögéből,⁷ kiemelve a térségek sajátosságait és kialakulásuk okait. Külön foglalkozom a boszorkányok létezésébe vetett hit pszichológiai okaival, a feljelentések háttérében álló motivációk társadalmi, pszichológiai aspektusaival területi megnyilvánulásaik mentén. A perek és vallatások menetét, a kiszabott büntetés mibenlétét az inkvizíciók általános működésének jogi megalapozottságának irányából közelítem meg.

A boszorkányüldözés témaköre nem csak a témából fakadó kérdéskörök – mint például a boszorkányok alakja, az üldözés kialakulása, az üldöző intézmények, a büntetések – hihetetlenül széles spektruma miatt szerteágazó, de a kutatásához szükséges tudományterületek sokrétűsége és módszertana miatt is. Éppen ezért ebben a dolgozatban a felületesség elkerülése érdekében vannak, a boszorkányüldözés szempontjából fontos kérdések, amikkel szinte egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozom majd, de hangsúlyt kapnak olyan területek, amelyek különböző tudományos szempontok és területi sajátosságok alapján vizsgálva talán új megvilágításba kerülnek.

Mivel a dolgozatom középpontjában a spanyolországi boszorkányüldözés áll, így a kronológiai sorrendet megbontva a Suprema 1614-es döntésével, meghozatalának és körülményeinek kérdésével foglalkozom legelőször, s ennek ismertetése után próbálok meg rávilágítani a spanyol helyzet speciális voltára, Európa más országaira jellemző viszonyok kontrasztba állítása segítségével.

Az elemzést a bevezetésen és összegzésen túl 4 nagyobb egységekre osztottam, szorosan összekapcsolódó kérdések és módszerek mentén:

- I. a baszk boszorkányüldözés és sajátos boszorkányképe, Alonso de Salazar Frías alakja, a spanyol boszorkányégetések beszüntetése;
- II. a boszorkányságban való hit kialakulása, a boszorkányok, boszorkányszekták jellemzői, az egyes területek sajátos boszorkányképe; a népi hiedelmek és az elit démonológiája;
- III. a feljelentések mögöttes mozgatói és a hatóságok reakciói; a boszorkányokba vetett hit pszichológiai magyarázata;
- IV. a perek, büntetések és az alkalmazott vallatási módok jogalapja, menete.

⁷ Cohn 1994, 167-249.

Noha ezeket külön pontokként tárgyalom, nem tekinthetünk el attól, hogy mindezek együttes vizsgálata, egymásra való kihatásuk figyelembevétele adhat csak pontos magyarázatot az egyes kérdésekre.

Az Inkvizíció történeti áttekintése

Az egyház már egészen korán, az 1163-as tours-i zsinaton szól az eretnekekkel szembeni szigorú bánásmódról. Az eretnekek ellen vádemelés nélkül, *ex officio*, kellett fellépni, elterjedt volt ugyanis az eretnekséget III. Ince pápa 1199-es bullájában foglaltak szerint⁸ *crimen laesae maiestatis*ként, azaz felségárulásként kezelni.⁹ Az esetek elbírálása ekkor azonban még a papság kezében volt, intézményesített formát csak a 13. században kapott, kiegészülve a papság megtisztításának céljával.

Az inkvizíciós bíróságok létrehozása IX. Gergely pápa nevéhez fűződik, aki 1233. április 22-én kiadott pápai bullájában kihirdette az állandó ítélőszék megalapítását, amelyek élén inkvizítorok, többnyire domonkos vagy ferences szerzetesek álltak. 1234-ben Toulouseban elkezdett működni az első törvényszék két inkvizítorral az élén, a papság bűneinek visszaszorítása érdekében. A mítoszokkal ellentétben,¹⁰ az ítélet elsődleges célja a hit védelme és az eretnekség visszaszorítása volt, másodlagos célja pedig az, hogy az eretneket megtérésre bírják.¹¹ Az évtizedekig tartó viszályok után az inkvizíció 1273-ban, X. Gergely pápa rendelete által nyerte el későbbiekben is általános formáját, mint önálló szervezet a helyi püspökök bevonásával.¹²

Ezzel egy időben az inkvizíció meg is kezdte terjedését, először Franciaország területére, majd a Pireneusok déli részére is. A 13. században Aragóniában megjelenik az inkvizíció egy rendezetlen és nem túl hatékony formája, mely épp ezért egy bő évszázaddal későbbre meg is szűnt.¹³

⁸ „*Quum enim secundum legitimas sanctiones, reis laesae maiestatis punitis capite, bona confiscantur eorum, filiis suis vita solummodo ex misericordia conservata: quanto magis, qui aberrantes in fide Domini Dei filium Iesum Christum offendunt, a capite nostro, quod est Christus, ecclesiastica debent districtione praecidi, et bonis temporalibus spoliari, quum longe sit gravius quam temporalem laedere maiestatem?*” Közli: Gallagher 1978, 191.

⁹ Adriányi 1975, 113. A vád sajátosságához hozzátartozik, hogy Traianus idejében ugyanezzel a váddal a keresztényeket üldözték.

¹⁰ Grigulevics 1972.

¹¹ *inquisitio haereticae pravitatis*, azaz a tévelygő eretnekség kinyomozása

¹² Baigent és Leight 2007.

¹³ Az inkvizíció történetéről általában lásd: Henningsen 1988.; Torre 2014; Lea 1888; Rawlings 2006.

IV. Sixtus pápa *Exigit sinceræ devotionis* kezdetű bullájában felszólította a Katolikus Királyokat (*Los Reyes Católicos*), hogy nevezzenek ki két vagy három megfelelő jellemvonásokkal bíró férfit inkvizitornak.¹⁴ Ennek alapján Spanyolországban az inkvizíciót (*El Santo Oficio de la Santa Inquisition*) 1478- ban alapították meg Kasztíliaiban, Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella uralkodása alatt, függetlenül a római inkvizíciótól, különleges státuszt szerezve ezzel a többi európai inkvizícióval szemben.¹⁵ A pápa ezzel a döntéssel engedélyt adott egy olyan szervezet létrehozására, amely a civil és az egyházi jogrendszert együttesen használva, a király hatásköréhez tartozóan működött, noha létrehozásának célja egyházi jellegű volt. Az inkvizítorokra bízott feladatok körét absztrakt terminusokkal adta meg, mint az eretnekség, hitehagyás, hűtlenség és rossz kereszténység üldözése, így az inkvizítorok ellenőrzésüket kiterjeszthették a társadalom és az egyéni tevékenységek több aspektusára is. Az uralkodói pár – pápai engedéllyel – kijelölte az első bírakat: két domonkos szerzetest: Miguel de Morillót és Juan de San Martint.¹⁶

Az inkvizíció eredetileg – ideológiailag – megfogalmazott célja a megtértek (*conversos*) megvédése volt, akik áldozatul estek a közméltatlankodásnak, előítéleteknek, azokkal a megtértekkel szemben, akik bár látszólag megtértek az iszlám hitből a katolikusba, valójában iszlám hitüket gyakorolták. Ellentmondásba ütközünk azonban ezen a ponton, mivel ugyan a megtértek védelme volt az egyik fő céljuk, mégis a Spanyol Inkvizíció első periódusának 30 évében velük szemben volt a legnagyobb ellenőrzés és üldözés. Az olykor szélsőséges intolerancia oka az Egyháznak azon félelmén alapult, hogy a titokban továbbra is zsidó hitüket gyakorló „megtértek” megfertőzik eretnek tanaikkal keresztény környezetüket.¹⁷

Nem volt alaptalan ez a félelmük. Spanyolország csaknem 800 éven keresztül állt arab elnyomás alatt, majd a *reconquista* után az addig szabadon vallást gyakorló zsidó emberek, részben erőszakos térítés, részben az ettől való félelem, részben pedig, politikai és gazdasági okból – hogy megtarthassák birtokaikat és hatalmi pozíciójukat – megkeresztelkedtek, titokban azonban továbbra is saját hitüket élték. És bár a kínzások megítélésében és a törvények betartásában magasan az európai átlag fölött álltak, nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak a diktatórikus voltát, ahogyan a katolikustól eltérő vallási megnyilvánulásokat és

¹⁴ A bulla spanyolra fordított szövegét közli: Torre 2014, 100-101.

¹⁵ Henningsen 1988, 40.

¹⁶ Torre 2014, 101.

¹⁷ Rawling 2006, 14-15.

nézeteket üldözték a spanyol inkvizítorok, azzal a ki nem mondott céllal, hogy egy egységes, tiszta katolikus Spanyolországot teremtsenek.¹⁸

I.

Az első részben kitérek a Spanyol Inkvizíció általam is képviselt revizionista álláspontjának egyes pontjaira és szerzőire, az inkvizícióval kapcsolatos mítoszok lehetséges cáfolataira. Felvázolom a baszk boszorkányperек mentén beszüntetett boszorkányégetés történelmi jelentőségű mozzanatát Spanyolországban, a baszk boszorkánykép és Alonso de Salazar Frías személyének bemutatásával együtt.

A Spanyol Inkvizíció revizionista megközelítése

A Spanyol Inkvizíció függetlensége számos előnnyel és lehetőséggel járt, mégis működése a 17. századra kezdett hasonlítani Európa többi inkvizíciójához. A 16.-17. századra, a *reconquista* után egyik legfontosabb tevékenységük a boszorkányság visszaszorítása lett, akárcsak Európa többi részén. Noha az 1610-es logroñoi auto de fé-n – ami annak az addigi 80 éves spanyol gyakorlatnak a végét jelentette, amely alatt senkit nem küldtek máglyára – megégettek boszorkányokat, Spanyolországban mégsem indult el az európaihoz hasonló tömegmészárlás.¹⁹ Ennek okairól a későbbiekben szó lesz, fontos azonban megjegyezni, hogy bár a Spanyol Inkvizíció egy évszázaddal Európa előtt járt, ami a máglyahalál büntetését illeti, megítélésben mégis a legrosszabb, valamennyi közül.

A legtöbb téves információ a mai napig a Spanyol Inkvizícióval kapcsolatban áll fenn, ami a történészek²⁰ mai álláspontja szerint az évtizedekig (évszázadokig) fennálló erős protestáns ellenpropaganda műve. A Spanyol Inkvizícióra sokan úgy gondolnak, mint az inkvizíciók történetének legsötétebb részére, a lehető legkegyetlenebb intézményre – ennek elterjedéséhez sokban hozzájárult Lea munkássága,²¹ és az őrá alapuló inkvizíciós kutatások –, noha az új kutatások pont az ellenkezőjét látszanak bebizonyítani. Bár az új megközelítés igyekszik realisabb, és ennek hatására kedvezőbb színben mutatni a Spanyol Inkvizíciót, nem feledkezhünk meg róla, hogy a vallási élet teljes kontroll alatt tartása és ennek módja teljes joggal támadható.

¹⁸ Rawling 2006, 14-16.

¹⁹ Henningsen 1988, 277.

²⁰ Horvat 1998; Henningsen 1988; Kamen 2005.

²¹ Lea 1888.

A spanyolországi inkvizícióval kapcsolatos elképzelések központi tézise az inkvizíció határtalan hatalommal rendelkező, mindent ellenőrzése alatt tartó szervezetként való értelmezése. Ez a feltételezés részben cáfolható annak a ténynek a figyelembe vételével, hogy Spanyolországban az inkvizíciót **tizenöt törvényszékre**²² osztották, melyek mindegyikének a hatásköre **több ezer négyzetmérföld volt**. Erre az óriási területre mégis mindössze legfeljebb 3 inkvizítor és néhány adminisztrátor jutott és dolgozott az egyes bíróságokon. Nyilvánvalóan ekkora terület mellett lehetetlen volt az a fajta teljes ellenőrzés és megfélemlítés, amiről a történészek sokáig beszéltek.²³

Az általános vélekedéssel ellentétben a mai kutatások azt látszanak bizonyítani, hogy az inkvizíció, azon belül is főleg a Spanyol Inkvizíció, valójában aránylag kegyesen – de legalábbis semmi esetre sem kiemelkedő kegyetlenséggel – bánt a vádlottakkal. Henry Kamen azt állítja, hogy az általa vizsgált 7000 valenciai esetből mindössze 2 % -ban volt szó egyáltalán kínvallatásról, s ezekben az esetekben sem tartott tovább 15 percnél. Arról, pedig egyetlen esetben sem olvasott, hogy valakit kétszer kínoztak volna meg. Jaime Conterras hasonlóan vélekedik. „A spanyol inkvizíciót a többi törvényszékkal összehasonlítva úgy találtuk, hogy a spanyol inkvizíció lényegesen kevesebbszer alkalmazott kínzást. Ha a spanyol inkvizíciót más országok törvényszékeivel hasonlítjuk össze, a kínzás terén a spanyol inkvizíció gyakorlatilag tiszta.”²⁴

Más forrásban is találhatunk leírást arról,²⁵ miszerint ezek a vallatások valójában közel sem voltak olyan kegyetlenek, írásos forrásaink hiányos volta miatt azonban erről egyelőre nehéz teljes bizonyossággal véleményt formálni.

A baszkföldi boszorkányüldözés

Baszk területeknek nevezzük a Pireneusok két oldalán fekvő, részben Délnyugat-Franciaországhoz, részben Észak-Spanyolorzághoz tartozó vidéket. Ismertségüket a Pireneusok mindkét oldalán, mindkét országban kialakult, jelentős boszorkányüldözésnek köszönheti. Franciaországban Pays Labourd vizsgálatai és beszámolói – amelyekben arról ír, hogy az egész régió meg van fertőzve a boszorkányság által – alapján kezdték meg a boszorkányok kiirtását.²⁶ Spanyolországban ez a tendencia az 1609 és 1614 között fellángoló

²² Henningsen szerint 19 törvényszék, Henningsen 1988, 48.

²³ Kamen 2005, 197.

²⁴ Idézi Horvat 1998.

²⁵ Henningsen 1988.

²⁶ Bailey 2003, 13-14.

baszkföldi boszorkányüldözésben tetőzött, melyben néhány inkvizítor 31 boszorkányt ítél el és égettetett meg a Logroño-ban rendezett több *auto de fe*²⁷ alkalmával. Ettől azonban jóval több halálbüntetés volt kilátásban, mivel a Pireneusok ezen eldugott völgyében sorra lepleződtek le a boszorkányok.²⁸ Erre az időre mintegy 1384 gyermek és 418 felnőtt állt vád alatt boszorkányság miatt, s további többszáz név kapcsán merült fel a boszorkányság vádja. A perek érdekessége, hogy tömegével találkozunk gyermekboszorkányokkal, mint a perek fővádlóival, akik pontos leírást adtak a boszorkányszombatról és arról, hogy kik vitték oda őket erőszakkal.²⁹

Navarra régiójában, a francia határhoz közel, Zugarramurdiban elterjedt az hír, hogy nők csoportba gyűlve, a barlangokban titkos ördögi rituálékat folytattak. Nem kellett sok idő, hogy Zugarramurdi a boszorkányság központi helyévé váljon, s ennek híre előbb-utóbb a Supremáig is eljusson. A boszorkányörület felkutatására fiatal inkvizítorokat, Juan del Vallet, Alonso Becerra y Holguínt és Alonso de Salazar Friást küldték.³⁰

A zugarramurdi és urdaxi boszorkányok

Kutatási kérdéseim szempontjából a két legfontosabb spanyolországi falu Zugarramurdi és Urdax voltak. A híres 1610. évi logroñoi *auto de fe* 31 boszorkányából, 25 ebből a két faluból származott.³¹ A Pireneusok vidékén egyre nagyobb méreteket öltött a boszorkányhit, rohamosan nőtt a boszorkánysággal vádolt emberek listája. Salazar 1611-ből származó jelentése hűen tükrözi ezt a sajátságos tendenciát, kiderül ugyanis belőle, hogy 1802 boszorkány vallomásból 1384 gyermekektől származik.³²

E két falut leginkább földművesek és pásztorok lakták, a világtól elzárt közegben, ahol a zord, fagyos és erősen szeles éghajlat megnehezítette a földművelést, ami a megélhetés elsődleges forrása volt. Az embereknek tehát nap-nap után kellett megbirkózniuk a nehéz időjárással, a termés gyakori pusztulásával. Zugarramurdi lakóiban erősen élt az ősi gyanakvás érzete, mindenről – legyen az a rossz időjárás, a disznó elpusztulása vagy egy gyermek váratlan halála – úgy tartották a gonosz műve.³³ Nem csoda, hogy ebben a gyanakvó légkörben élő zugarramurdiak könnyen elhitték María de Ximildegui, saját magát boszorkánynak

²⁷ Portugál eredetű szó (*autodafe*), jelentése „hitecselekmény”.

²⁸ Rawlings 2006, 131.

²⁹ Henningsen 1988, 109-122.

³⁰ Baroja 1996, 40.

³¹ A pontos adatot közli: Henningsen 1988, 32.

³² Lacruz 2010, 339.

³³ Henningsen 1988, 32-39.

megnevező, Franciaországból visszatérő nő történetét a zugarramurdi boszorkányokról, közülük elsőként María de Jureteguíáról.³⁴

Erre a területre jellemző leggyakoribb vád – az európai tipikus vádaktól eltérően – a vampirisztikus csecsemőgyilkosság volt. Maria de Zozaya arról beszélt az inkvizíció előtt, hogy több szomszédja gyermekét megkínózta, majd a vérük kiszívásával meg is ölte őket.³⁵ Ugyancsak beismerő vallomást tett Miguel de Goiburu arról, hogy több esetben is csecsemőgyilkosságot követett el, a gyermek vérének kiszívásával. Zugarramurdiban elfogadott nézet volt, hogy a boszorkányok az ellenségeik gyermekein álltak bosszút sérelmeikért, a vádlottak által bevallottak gyermekgyilkosságok többsége erre a mintára épül. Bár nem volt precedens nélküli a felnőtteken való megtorló támadás sem, mint ahogy az is megtörténhetett, noha elég ritkán, hogy maga a gyermek okozott kárt a boszorkányoknak. A perek anyagai szerint gyermek és felnőttgyilkosság, komoly sérülést okozó rontások, a termésben és a jószág állományban véghezvitt pusztítás voltak a fő vádpontok. A boszorkányképességek Zugarramurdiban, akárcsak Európa legtöbb részén, tanult tudomány volt, nem igazán hittek az örökletes voltában.³⁶

A zugarramurdi boszorkányok egymáshoz, a közösség és a papság hozzájuk való viszonya még inkább egyedi mintázatot mutat. A korai esetektől kezdve gyakorlattá vált, hogy a boszorkányok a falu egyes tagjainak tett beismerő vallomásuk után a pap unszolására a helyi templomban nyilvánosan megvallották bűneiket, könyörögtek a közösség megbocsátásáért ellenük elkövetett vétkeik miatt. Henningsen kifejti, hogy a zugarramurdi lakosság csodás kompromisszumos megoldásra jutott a boszorkányság kérdését illetően, mivel a vallomást tevő boszorkányoknak megbocsájtottak és megbékéltek velük. Szerinte ez a megoldás a boszorkány probléma egészére bevett mód lett volna, ha nem értesítik a hirtelen támadt boszorkányvádakról az inkvizíciót. De értesítették.³⁷

Megjegyzi azt is, hogy erre a meglepően elnéző viselkedésre minden bizonnyal nagy hatást gyakorolt az is, hogy boszorkányok és ártatlanok között roppant gyakoriak a házastársi és testvéri kapcsolatok. Ezeknek az eseteknek a családi vonatkozásai, és dán boszorkánykutatásai azt bizonyították Henningsen számára, hogy úgy a dán, mint a zugarramurdi boszorkányhitben képzeletbeli boszorkány dinasztiairól beszélhetünk.

³⁴ Mantecón Movellán és Torres Arce 2011.

³⁵ Henningsen 1988, 133.

³⁶ Henningsen 1988, 32-36.

³⁷ Henningsen 1988, 39.

Dinasztiáról azonban itt annak ellenére beszél, hogy a boszorkányképességek nem örökletesek, tehát nem tételezhetünk fel feltétlenül vérségi kapcsolatot. Megfigyelhető azonban, hogy a boszorkányság tudományát leggyakrabban a családon belül adják tovább, s mint olyan, egy boszorkány szinte minden esetben boszorkánnyá teszi a családja többi tagját is.³⁸

A boszorkányüldözések spanyolországi megszüntetése és körülményei

Azt, hogy a bíróságokon múlt az üldözések elharapódzása, azok az esetek mutatják, amikor egy-egy reálisan gondolkodó inkvizítor vagy bíró le tudott állítani egy ilyen üldözési hullámot. Spanyolországban a 16. századi baszk vidéki boszorkányperek után majd egy évszázadra megszűntek a boszorkányégetések, enyhe büntetéseket szabtak ki rájuk, nem egy esetben pedig fel is mentették a vádlottakat.³⁹

Alonso de Salazar Frías Burgosban született 1564-ben, jómódú családban, majd a salamancai egyetemen tanult kánonjogot. Egészen fiatalon választották Logroño inkvizítorává, noha erről hivatalos feljegyzés nem maradt fenn. Salazar 1608-ban megkezdett inkvizítori vizitációja, majd később 1610 és 1611 között további látogatásai alatt számos esetet vizsgált meg, külön hangsúlyt fektetve azok ellentmondásaira, a helyszínek és időpontok logikai cáfolhatóságára és arra a tényre, miszerint alig van hasonlóság egy-egy beszámoló között. Tisztán empirikusan, következetesen igyekezett megérteni a boszorkányhisztéria háttérmozgatóit. Rámutatott a nyilvánvaló fizikai lehetetlenségekre és arra, hogy ezeket a vallomások befolyás hatására tették a vádlottak. Jelentéseiben arról írt, hogy ő még egy olyan esettel sem találkozott, amiben jogosnak vélte volna a vádat, vagy akár csak a legcsekélyebb mértékben is hihetőnek az elmondottakat, miszerint a boszorkányság valóban megtörtént. Szerinte mindez bőven túlmutat az emberi értelmén és addig nem mondhatják ki a boszorkányság vádját senkire, míg objektív és empirikus bizonyítékot nem tudnak felmutatni. Érvelése szerint szó áll a szóval szemben, s mint ilyen, nem lehet hiteles, hisz az ember akármit s annak ellenkezőjét is állíthatja. Az általa vizsgált boszorkányperekben nem elégedett meg a régebbi tekintélyekre való támaszkodással, szigorúan ragaszkodott a bizonyításhoz. Vizsgálódásai

³⁸ Henningsen 2010, 423-441.

³⁹ Henningsen 1988, 29.

mentén megfogalmazta azt a gondolatot, ami az utána következő inkvizíciós működésnek az alapja lett: azaz az addigi büntetés vagy az irgalom helyett a legalkalmasabb a hallgatás, mert a boszorkányok, ahogyan alakot öltenek az érdekélődés és a nyilvánosság fényében, ugyanúgy tűnnek is el, ha az érdeklődés megszűnik irántuk.⁴⁰

Hozzáállásával messze megelőzte kora szellemét, így nem meglepő, hogy nézetei kortársai között eleinte nem találtak támogatókra. A Suprema tekintélyének köszönhető, hogy az 1614. augusztus 31-án kiadott rendeletében,⁴¹ amelyben megtiltja a boszorkányok üldözését Spanyolországban mégis sikerült érvényt szerezni.

A kutatás ezen pontján meg kell említenem a forrásanyagok hiányából fakadó nehézségeket. A spanyolországi, főleg a baszk boszorkányüldözés pereivel, a boszorkányság egyébként nagyon bő anyagához képest viszonylag kevés szakirodalom foglalkozik. Ezek közül a legismertebb, és a kevés szakirodalom által is leginkább idézettek és felhasználtak Julio Caro Baroja munkái, valamint Gustav Henningsen *A boszorkányok ügyvédje* című könyve.

II.

Aligha beszélhetnénk relevánsan a spanyolországi boszorkányperek beszüntetéséről anélkül, hogy ne tisztáznánk a boszorkányság fogalmát, kialakulását, a boszorkányok alakjait és régiókénti különbségeiket. A pontosabb megértés érdekében azonban ettől régebbre kell visszanyúlnunk, az eretnek tanok kiirtására tett korai kísérletekhez és az egyház boszorkányokhoz való hozzáállásához. Ezek területei sajátosságai segíthetnek baszk boszorkányüldözés jobb megértésében, és rámutathatnak a boszorkányüldözés területeinek egymásra való hatásukra.

Ki a boszorkány?

Az eretnekek boszorkánnyá válása, a boszorkányok eretnekké válása

⁴⁰ Henningsen 1988, 176-285.

⁴¹ Torre 2014, 218-219.

Mind a korai, mind a későbbi kereszténységnek komoly nehézségeket okoztak az évszázadok során felbukkanó eretnek tanok. Minden, az eretnekségek kiirtására és az egyház egységesítésére tett lépés hosszú távon hatástalannak bizonyult, mindemellett szilárd alappal szolgáltak a későbbi kereszténység számára az eretnekekkel szembeni viselkedésről.

Az inkvizíció első jogrendjét a 4. századi, majd a 12. században újra felfedezett római jog jelentette. Nagy Theodosius császár erélyesen lépett fel a Római Birodalomban jelenlévő eretnekekkel szemben, így törvényeiben részletesen kitért a velük való bánásmódra. Az eretnekgyülekezéseket betiltotta, irataikat elkobozta,⁴² halálbüntetést szabott ki a manicheus és enkratita eretnekekre,⁴³ mindenkit kötelezett a nikaiai hitvallás elfogadására,⁴⁴ de rendelkezik az eretnekek vagyon elkobzásáról is, istentiszteletről való kitiltásukról, valamint megbélyegzésükről is, ami egyet jelentett a polgári jogok kvázi elvesztésével.⁴⁵ Mégsem ez állt egyedüli például számukra. Az eretnekekkel kapcsolatos jogi előzmények mellett fontos helyet kapott a korai teológiai megítélésük is. Az egyházatyák közül először, a 2. században Irenaeus foglalkozott részletesen az eretnekekkel nagy terjedelmű *Adversus haereses* c. művében, amelyre később is gyakran hivatkoztak az egyházi tanok védelmében.⁴⁶ Irenaeuson kívül más egyházatyák is igyekeztek műveikkel elősegíteni az eretnek tanok felszámolását: Római Szent Hippolitosz (illetve a neve alatt hagyományozódott *Refutatio* szerzője), Szalamiszi Szent Epiphániosz és Küroszi Theodorétosz a későbbiekben tekintélyként álltak az inkvizítorok előtt.⁴⁷

Az eretnekek kérdésével Augustinus is foglalkozik *De Haeresibus* című művében. Ezt az írást, és a Donatusnak írt levelét⁴⁸ a majdani inkvizíció korai forrásnak tekintette, felhasználva Augustinus tekintélyét módszerei igazolására.⁴⁹ Ugyancsak konkrét leírást találunk Aquinói Tamás művében⁵⁰ arról, hogy véleménye szerint az eretnekeket az egyházi büntetés szerint megilleti a kiközösítés és a halálbüntetés, noha ezt a világi hatalmak feladatának tartja. A IV.

⁴² *Cod. Theod.* L XVI. tit. 5. 1.; Euszebiusz: *Vita Constantini* L III. c, 63–66.

⁴³ Hergenröhter 1874, 29.

⁴⁴ *Cod. Theod.* XVI. 1. de fide cath. I. 1, 2.,

⁴⁵ *Cod. Theod.* 1. c. 1. 42.

⁴⁶ Kákosy 1984, 67, 123, 132, 145, 153.

⁴⁷ A keresztényeket ért vádakhoz lásd pl.: Juszminosz: *Dialogus cum Tryphone* X., *Apologiae* II.12., Tertullianus: *Apologeticum* VII-VIII., Minucius Felix: *Octavius* XII. A középkori orgiavádak kontextusában tárgyalja: Klaniczay 1982, 766-767.

⁴⁸ Augustinus: *Epist.* 93.

⁴⁹ Augustinus leveléből világossá válik, hogy szerinte először a meggyőzéssel kell megpróbálni hatni a hitehagyottakra, majd ennek sikertelensége után jöhet a *temperata severitas*, a korlátozott szigor, amely a megtorlás bizonyos fajtáit megengedi ugyan, a kínvallatást és azonban halált nem.

⁵⁰ Aquinói Tamás: *Sum. Theol.* II-II. q. 11.

lateráni zsinat (1214.november 11-30.) határozata hasonló bánásmódot szab meg, mint, amit Aquinóinál olvashatunk:

„Kiközösítünk és átokkal sújtunk minden eretnekséget, mely e szent, igaz és katolikus hit ellen támad (...), kárhóztatva valamennyi eretneket, bármilyen névvel nevezzék is őket...”⁵¹

A halálbüntetés precedensei a 4. századig nyúlnak vissza Augustinus donatistákkal szembeni fellépéséhez, az egyik legismertebb esethez, Priscillianus, Ávila püspökének kivégzéséhez (Kr.u. 385),⁵² és számos más eretnek harchoz. Ezekre a korai esetekre hivatkozva alkották meg az inkvizítorok büntetési jogrendszerüket.

A középkori egyház számára nehezen definiálható fogalom volt az eretnekség, s mint ilyet nehezen tudtak szabályozás alá vonni. Nem volt egységes vélekedés arról, mi, vagy ki az eretnek. A Katolikus Egyház mai álláspontja szerint eretnekség az a tévtanítás, amely dogmát tagad, vagy az ellenkezőjét állítja, valamint az eretnekség bűn a hit erénye és a közösség ellen.⁵³ Az eretnekség fogalma azonban az inkvizíció évszázadaiban még ennyire sem volt körülhatárolt és megfogható.

Eleinte két féle fő vonulatát különböztették meg az eretnekeknek és eretnek szektáknak. Egyik csoportba tartoztak azok az eretnekmozgalmak, amelyek teológiai alapon tagadták meg Rómát, ide tartoztak többek között a katharok, a bogumilok és a patarének; a másik csoportba pedig azok, amelyek nem vallásilag, hanem elviekben álltak szemben a katolikus egyházzal, közéjük soroljuk a valdenseket, a templomos lovagokat és egy ideig ide sorolták a ferenceseket is.⁵⁴

Nem egy esetben a bírákra hárult a feladat, hogy egyedül döntsenek nehéz hitéleti kérdésekben, miszerint az adott ember gondolkodásával megtagadta-e az egyházi hitelt, vagy – pl. a ferences rend a szegénység kérdésének tekintetében – csak szervesen kiegészítette azt. Ez a fajta hiány sok esetben túlkapásoknak adott helyet, megengedve az inkvizíciónak, hogy időről időre, az adott körülményekhez viszonyítva határozza meg az eretnekség fogalmát.

Azt az állítást, miszerint az eretnekség megfogalmazásának a hiánya fegyvert adott az inkvizíció kezébe az is bizonyítani látszik, ahogyan a boszorkánysághoz való hozzáállás teljes

⁵¹ Sz.Jónás 1999, 213.

⁵² Burrus 1995, 97-98.

⁵³ *Eretnekség*. Lásd: Bangha 1931-33.

⁵⁴ Baigent és Leight 2007, 67-86.

fordulatot vett a 15. században. Noha a boszorkányság képébe később beépülő, pogány eredetű mágikus-vallásos szertartások mindig is az európai népi hiedelemvilág szerves részét képezték, a teológusok sokáig nem tartották fenyegetőnek a kereszténységre nézve, s mint ilyennel, nem is foglalkoztak.⁵⁵ Ez a hozzáállás először a tagadásba fordult át. A 9. századtól az Egyház álláspontja szerint a boszorkányságban való hit az ördög által elhintett téveszme, fantázia, amely a hívők figyelmét hivatott elterelni Istenről, s kánonjogi cikkely szól az ebben való hit eretnek voltáról.

*„... néhány elvetemült, ördögtől megrontott asszony, démoni illúziók és képzelődések csábítására azt hiszi és hirdeti, hogy az éjjeli órákban bizonyos állatokon kilovagolnak Dianával, a pogányok istennőjével, és az asszonyok megszámlálhatatlan sokaságával. Az éjszakai csöndben hatalmas földi távolságot tesznek így meg, engedelmeskedve úrnőjük parancsának, szolgálatára állva, amikor csak szólítja őket. [...] A papok hirdessék ki minden szószékről, hogy ez teljességgel hamis szóbeszéd, s az efféle képzelgéseket nem isteni, hanem gonosz szellemek ültetik az emberek fejébe.”*⁵⁶

Ugyancsak a 10. században keletkezhetett a *Corrector*, egy gyóntatási kézikönyv, amelyet már *Gratianus Decretuma* előtt száz évvel, Burchard beemelt az általa összeállított kánonjogi *Decretum* szövegébe, s amely sajátos leírást a boszorkányok tetteiről.⁵⁷

⁵⁵ Eliade 2006, 722.

⁵⁶ Ez a jellemzés *Canon episcopi* (10. századi püspöki törvénykönyv) néven bekerült a legjelentősebb 12. századi kánonjogi gyűjteménybe, *Gratianus Decretumába*, s egészen a 13. század közepéig jogerős volt. Lásd: Henningsen 1988, 22.

⁵⁷ „Credidisti ut aliqua femina sit quae hoc facere possit quod quaedam, a diabolo deceptae, se affirmant necessario et ex praecepto facere debere, id est cum daemonum turba in similitudinem mulierum transformatam, quam vulgaris stultitia holdam vocat, certis noctibus equitare debere super quasdam bestias, et in eorum se consortio annumeratam esse? Si particeps fuisti illius incredulitatis, annum unum per legitimas ferias poenitere debes.” azaz „Hittél abban, hogy léteznek olyan nők, akik képesek megtenni azt, amit egyes nők az ördögtől megtévesztve saját állításuk szerint szükségszerűségből és utasításra megtenni kötelesek, azaz a démonok tömegével azon nők hasonlatosságára átalakulva, akiket a nép ostobasága holdának nevez, bizonyos éjjeleken kötelesek meglovagolni bizonyos vadállatokat, és ezek közösségének válnak tagjává Ha részese voltál ilyen hihetetlen ostobaságnak, egy évig tartozol vezekelni per legitimas ferias.”(col. 962.); és „Credidisti quod quidam credere solent, ut illae quae a vulgo parcae vocantur, ipsae, vel sint, vel possint hoc facere quod creduntur; id est, dum aliquis homo nascitur, et tunc valeant illum designare ad hoc quod velint ut quandocunque ille homo voluerit, in lupum transformari possit, quod vulgaris stultitia weruolff vocat, aut in aliam aliquam figuram?” - „Hittél abban, amiben egyesek hinni szoktak, hogy léteznek azok (a nők) akiket a nép párkáknak nevez, vagy hogy képesek megtenni azt, amit hisznek, t.i. hogy amikor egy ember megszületik, akkor hatalmuk van rá, hogy őt kijelöljék (designare), arra amit akarnak, hogy amikor csak az illető ember akarja, képesek farkassá változni, amit a közönséges ostobaság werwolffnak hív, vagy akármilyen más alakba?”(col.971.) Burchard (950/65k – 1025): *Decretum*, XIX.

Három évszázaddal később 1458-ban Nicholas Jacquierius inkvizítor azt állította, hogy a létező boszorkányok egészen mások a cikkelyben leírt irracionális, és ezért is tagadott boszorkányokhoz képest, ellentmondva ezzel az egyház nézőpontjának. Az egyház álláspontja 1484-ben éles fordulatot vett, amikor VIII. Ince pápa kiadta a *Summis desiderantes* kezdetű bulláját,⁵⁸ amelyben megkérdőjelezhetetlen tényként közli a boszorkányok létét és kártevő szokásaikat. Ettől kezdve a boszorkányság tagadása számított eretnekségnek.

Nem sokkal a bulla megjelenése után 1487-ben kiadták Heinrich Kramer inkvizítor művét, a *Malleus Maleficarum*ot, amely széles körben terjedt el és vált a boszorkányüldözés kézikönyvévé, noha a kutatók egyöntetű véleménye szerint a könyv leginkább Kramer zavart személyiségét, patológiás nőgyűlöletét és sajátságos szexuális parafiliáit sorakoztatja fel.⁵⁹

A boszorkányokban való hit és a róluk alkotott kép azonban nem az inkvizíció meghatározásai által született, noha a későbbiekben érezhetően formálta azt. Érdekes megfigyelés tárgyává tenni, hogyan lép kapcsolatba egymással a népi világ boszorkányképe és az elit démonológiája.

Arra a kérdésre, hogy mi okozhatta a boszorkányok megjelenését Carlo Ginzburg a kollektív tudatban jelenlévő összeesküvéstől való ősi félelmet, egy ellenséges szekta feltételezett létét, mint inkvizítori sztereotípiát, valamint a folklórhagyományból eredő sámánisztikus és kelta hagyományokat tartja bizonyítható válasznak. Elképzelése szerint, ahogy a leprások és zsidók bűnbakkeresésből fakadó üldözése,⁶⁰ úgy később a boszorkányok is olyan időszakban jelentek meg (14. század), amikor a népet éhínségek, járványok és pestis sújtotta, amikor kirekesztették a peremen élő társadalmi rétegeket, s így kézenfekvőnek tűnt egy kisebbségi csoport tagjaiból bűnbakot képezni. Mintegy a leprás-zsidó-boszorkány lineáris kép alátámasztásaként azt is felvázolja, hogy az első boszorkányper ugyanott zajlott, ahol a leprás-zsidó összeesküvés bizonyítékait előállították.⁶¹

⁵⁸ A bulla angol fordítását idézi: Summers, 2003, 533-536.

⁵⁹ Bailey 2003, 129.; Baigent és Leight 2007, 139-148.

⁶⁰ Franciaországban és a kereszténységben általánosan elterjedt volt a kereszténység határain túli, ismeretlen, fenyegető világtól való félelem, s ennek mentén minden nyugtalanító dolgot, legyen az akár emberek által befolyásolható, akár nem, cselszövésnek tulajdonítani. A cselszövés leleplezésére bűnbakképzéssel reagáltak, bűnbakot kerestek egy elérhető, de mégsem teljesen belső csoport személyében, akit meglehetősen gyilkolni, börtönbe lehetett vetni, ezzel mintegy kiirtani a félelem okát. Az összeesküvés sémája hatékony eszköznek bizonyult a társadalmi tisztogatásra is. Ennek szellemében született meg először a leprások elleni vád, miszerint kutakba szórt mérgekkel akarják átvenni a hatalmat az egészségesek felett, majd ennek kiegészítéseként és továbbéléseként a zsidók elleni vád, akik először a leprásokat felbujtók, őket lefizető csoport szerepét öltik magukra, majd később a rituális gyilkosság vádjával kiegészülve ők válnak a fő üldözött csoporttá. Ginzburg ezen elmélet továbbvitelét látja a boszorkányvád kialakulásának egyik okaként. Lásd: Ginzburg 2003, 51-89.

⁶¹ Ginzburg 2003, 51-89.

A vallásos-mágikus rituálék, nekromanta tettek, jósok, varázslók, ördögűzők és szellemidézők a népi vallásosság régről ismert alakjai, amelyek mind integrált részét képezték a középkori emberek mentális világának. A boszorkánykép elemei a lokális kultúrákban régóta jelenlévő képek. Martine Ostorero szerint nem meglepő tehát, hogy a népi hiedelmek egyes elemeit, mint a kannibalizmus vagy a Sátánt imádó szekta feltételezése, könnyűszerrel ragasztották rá az újonnan felismertté, és így kézenfekvővé vált boszorkányságvádra.⁶²

Az általam vizsgált spanyol, alpok-vidéki és magyar boszorkányság jellemzőit egybevetve azt találtam, hogy egyes egyedi esetektől eltekintve az európai boszorkánykép nagyjából egységes képet alkot, főbb vonalaiban megegyezik, noha régióként megjelennek más és más egyedi megnyilvánulási formák.⁶³ A három térség közül leginkább specifikus elemekkel a magyar boszorkányhiedelem rendelkezik, amit a későbbiekben ezért részletesebben is tárgyalni fogok. Részletesebben kitérek még a spanyolországi zuggaramurdi-i és urdaxi boszorkányképre, részben egy-két gyakorta visszatérő sajátos eleme miatt, másrészt pedig a boszorkányokhoz való hozzáállásuk miatt, amelyek mind fontosak lesznek a későbbi logroñoi *auto de fé*-k és a spanyol boszorkányperek beszüntetésének megértéséhez.

A boszorkányokról alkotott kép évszázadok alatt fejlődött ki, a népi hiedelmek, a társadalom pszichológiai igényei, az ősi vallásosság és a későbbi inkvizítori sztereotípiák összemosódásával, a népi és az elit démonológiája mentén. Kialakulásuk és formálódásuk pontos mibenléte, teljes folyamatának ismertetése sokrétűségük miatt túlmutat ezen dolgozat keretein.⁶⁴

Ismertetem azonban a boszorkányok általános jellemvonásait, kiemelve egy-egy sajátos megjelenési formájukat. Noha a népi hiedelmek és az inkvizítorok boszorkányképei mára egybeolvadtak, egyes elemek eredetének meghatározása lehetséges. Ezeket az elemeket igyekszem kiemelni, azzal együtt, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül a két társadalmi réteg egymásra gyakorolt hatását.

A népi hiedelemvilágnak Európa szerte fontos elemei a természetfeletti képességekkel rendelkező emberek. Közéjük tartoznak a varázslók, jóvendőmondók, a halott látók és a boszorkányok is. Klaniczay Gábor szerint ezek a lények a valóságban létező személyek

⁶² Klaniczay és Pócs 2008, 18.

⁶³ A dolgozat további részében erre részletesen is kitérek.

⁶⁴ A témáról lásd: Ginzburg 2003, Klaniczay és Pócs 2008.

voltak, akik képességeiket a közösségük érdekében használták.⁶⁵ A néphagyomány szerint a boszorkányok alapvetően rontással foglalkozó emberek, akik mágikus cselekedetekkel elpusztítják szomszédjaik családját, termését, megölik gyermekeiket és kórságot hoznak a termésre. A teológusoktól eltérően a paraszti sorban élő emberek ezekhez a tettekhez nem tartották szükségét az ördög segítségének, a boszorkányok szerintük egyedül is véghezvitték gonosztetteiket.⁶⁶

A jellemvonások másik csoportját alkotják azok a vádak, amelyek a kutatók nagy részének álláspontja szerint az inkvizítorok szüleménye volt. Elterjedt volt boszorkányok két fajtájának, a *strigának* és a *maleficának* a megkülönböztetése. Megkülönböztetésük fontossága a boszorkányok démonból emberré alakításában rejlik. A *striga* ugyanis még félig démoni- félig emberi lény volt, ellenben a *maleficával*, akit már emberi démonként tartottak számon. A *strigáról* azt hitték, hogy állatok képében képesek megjelenni és embereket esznek.⁶⁷ A *malefica* pedig a rontással foglalkozó boszorkányt jelölte.⁶⁸ A közfelfogás szerint ezek a boszorkányok csak nők lehettek, akik valamilyen ismeretlen erő segítségével ártottak az embereknek.⁶⁹ A boszorkányokat általában nem pusztán boszorkány praktikák alkalmazásával állították elő, hanem egyenes kapcsolatot feltételeztek az Ördöggel. Nem volt ez azonban új keletű gondolat, hiszen a 9. századtól a kereszténység körében elterjedt lett a Sátánnal kötött paktum gondolata.⁷⁰ Egészen új elképzeléseket jelenít azonban meg a J. *Nider Formicarius* című művében, amelyben az általánosan elfogadott rontásokkal és szerelmi varázslásokkal foglalkozó magányos javasasszony képe helyett boszorkányszektákról ír. Noha elmélete nem igazán kidolgozott, mégis ő az első, aki szektaként ír a boszorkányok csoportjáról. Nála jelennek meg a későbbi boszorkánysztereotípiák klasszikus elemei, mint a gonosznak való hódolat, a szentség megtagadása, az élő emberek megevése vagy épp Krisztus megtagadása. Nagyon kevés említést tesz azonban az átváltozásról, egyáltalán nem ír éjszakai repülésről, sem orgiákkal egybekötött éjszakai gyűlésről. S noha ezek a hiányzó jegyek

⁶⁵ Klaniczay 1983, 127.

⁶⁶ Henningsen 1988, 20.

⁶⁷ Nagy Károly 787 körül elrendelte, hogy senkit strigaként ne öljenek meg, mert annak hitelt adni, hogy valaki striga lenne vagy akár az, hogy egy nő egy férfit képes megenni, keresztények számára lehetetlen. Lásd: *Edictum Rothari* c. 376. (M. Q. LI. T. IV. p. 87.)

⁶⁸ Míg az előbbiben nem, az utóbbiban a páviai zsinat is hitt. Lásd: Závodszy 1904, 43.

⁶⁹ Cohn 1994, 11.

⁷⁰ Klaniczay és Pócs 2008, 18. Theofil legendáról lásd: Cohn 1994, 259.

később fontos vádpontok lesznek a boszorkányokkal szemben, mégis egyik alapját adta a boszorkányszekta elképzelésnek.⁷¹

Az ördög a középkor felfogása szerint nemcsak akkor jelent meg, amikor megidézték, hanem mindenütt kísértett, csábított. A középkori teológusok hosszasan értekeztek arról, hogy a Sátán éjszakánként *incubus* (férfi démon) és *succubus* (női démon⁷²) képében megjelenik, és szeretkezik alvó emberekkel. Ez a fajta aktus konkrétan megjelenik a boszorkányperekben vádpontként, először 1324-ben egy Írországba szökött angol nemesasszony elleni perben.⁷³ Noha ez az első alkalom, amikor nőt vádoltak azzal,⁷⁴ hogy a varázslás hatalmáért közösült egy démonnal, az eset igazi sajátosságát az adja, hogy bár ezzel a momentummal egy új boszorkányképet indít el, valójában itt még egy egészen más Ördög- boszorkány kapcsolatot találunk, mint a későbbi boszorkányperekben. A vallomásokból a régi rituális mágia elemeit ismerhetjük fel, ahol a varázslók még uralták a démonokat, uraik, nem pedig szolgálók voltak, mint ahogy a későbbi boszorkányok.⁷⁵

A közvetlen kapcsolat az Ördöggel, az orgiák,⁷⁶ a kegyetlen gyermekgyilkosságok, az emberevés, a gyermekekből készített kenőcs használata, az Ördög imádata, a boszorkányok repülése, az állati metamorfózis mind nagyon gyakori elemei a vádaknak és a beismerő vallomásoknak is, noha alapjuk sokkal inkább eredeztethető a vallatók boszorkányokról alkotott képéből, mintsem a népi hiedelemvilágból.⁷⁷

A boszorkányságfogalom meghatározásának nehézségét az is mutatja, hogy bár a fent említett vonásokat kutatásaim alapján az elit által behozott jegyek közé sorolom, sok esetben látunk példát az ellenkezőjükre. Ilyen például a spanyol boszorkányokról népi szinten kialakult elképzelés, miszerint a természetfelettil fenntartott kapcsolatuknak köszönhetően olyan dolgokra képesek, amikre más emberek nem: pl. repülni vagy állat alakját felvenni.⁷⁸ Ugyancsak ilyen ellentmondásba ütközünk az emberevést és az állatimádást illetően is.

⁷¹ Ginzburg 2003, 96-101.

⁷² Cohn 1994, 260-262.

⁷³ Szintén korai példája ez az eset a szervezett csoport elleni vádnak is.

⁷⁴ Férfiről már korábban, troyes-i Guichard püspök esetében is olvashatunk. Lásd: Cohn 1994, 227. Az Ördöggel közösülő férfi boszorkány képe később, Spanyolországban sem volt ismeretlen. Martín Vizcar a 17. századi baszkföldi boszorkányperek idején szintén arról vallot, hogy felnőtt kora óta fajtalanzkodott az Ördöggel. Lásd: Henningsen 1988, 129.

⁷⁵ Cohn 1994, 222-228.

⁷⁶ Sigmund Riezler, Hartmut Lehmann és Joseph Hansen nézete szerint a germán néphitben nem volt nyoma az ördöggel kötött szövetségnek, az ördög imádatának, a vele való közösülésnek, vagy a repülésnek, szerintük ezek a pontok az inkvizítorok által kerültek a boszorkányfogalomba.

⁷⁷ Eliade 2006, 722.

⁷⁸ Henningsen 1988, 19.

Ahogy fentebb már írtam, Ostorero szerint ezek a jegyek részét képezték az emberek ősi hiedelemrendszerének, amely egyszerűen egy új társadalmi csoportra ruházódott rá. Más irányból is találkozunk ezeknek a vádaknak a boszorkányüldözés előtti megjelenésével, ha a Kr.u. 2. századi keresztényekre gondolunk. Az ősi vád szerint annak, aki a keresztények szektájába akar lépni el kellett vágnia egy gyermek torkát, majd közösen elfogyasztani a húsát és meginni a vérét, a lakomát pedig orgia követte.⁷⁹

Magyarország sajátos boszorkányképe

A magyar boszorkányhit többretegű és sajátos, az európai hiedelemvilágtól különböző elemekkel rendelkezik. A középkori képzeletvilág boszorkányai, a *striga* és a *malefica* már egészen korán, Szent István korában megjelennek Magyarországon is. Az első magyar boszorkányokról szóló történeti nyomok rájuk vonatkoznak, Szent István törvényeiben, aki hitt a *strigák* és *maleficák* létezésében, és törvénykönyvének 33. és 34. fejezetében ki is tér a velük való helyes bánásmódra.

„Si qua striga inventa fuerit, secundum iudicalem legem ducatur ad ecclesiam et commendetur sacerdoti ad ieiunandum fidemque docendam; post ieiunium vero domum redeat. Si secundo in eodem crimine invenietur, simili ieiunio subiciatur; post ieiunium vero in modum crucis in pectore et in fronte atque inter scapulas incensa clave ecclesiastica domum redeat. tercio, iudicibus tradatur.”⁸⁰

A törvény értelmében a strigát a paphoz kellett vezetni, akinek feladata hitben oktatni őt és böjtölésre ítélni. Amennyiben másodszor is strigának találják, újabb böjtre ítélik, majd mellére, homlokára és lapockájára egyház által jelet kellett sütni. Harmadszorra át kellett adni a világi bíróságnak.

Ellentétben a magyar hiedelemvilág szellemlényeivel, a tündérekkel, a boszorkányok élő, hús-vér személyek, akiknek a paraszti világban előforduló gyógyító tevékenységet, és a rontás képességét tulajdonították. Mint az európai népi hiedelmekre általában, úgy a magyarra is jellemző volt, hogy a démonikus lények tulajdonságait a később boszorkányoknak nevezett személyeknek tulajdonítani. A nekik tulajdonított természetfeletti tulajdonságok legtöbbször a

⁷⁹ Justinus Apológiájában ezt a vádat tagadja, akárcsak Tertullianus és Salvianus. Lásd: Jusztinosz: *Dialogus cum Tryphone X.*, *Apologiae* II.12., Tertullianus: *Apologeticum* VII-VIII., Minucius Felix: *Octavius* XII.

⁸⁰ Az eredeti latin szöveget közli: Závodszy 1904,42-43.

rontás, repülés, állattá változás és a láthatatlanná válás volt.⁸¹ A magyar boszorkány alakjában az általános európai boszorkánykép és az egyedi tündér hiedelem és kultusz elemek összeolvadása fedezhető fel. A középkori boszorkányüldözés kihatással volt a magyar boszorkányképre is. A perekben megjelenő boszorkányfogalom egyes elemei Nyugat-Európából lassan beolvadtak a magyar boszorkányfogalomba, új motívumokat hozva magukkal, mint az Ördöggel való szövetkezés, a levegőben való utazás és a boszorkányszervezet képe, bár ezek, s főleg a szervezett szekta képe, sose lettek egészen integráns részei a magyar boszorkányképnek. Boszorkányság vádjá Magyarországon leginkább öreg, magányos bábákat, javas-és füvesasszonyokat ért, nem pedig csoportokat, boszorkányszektákat. Szendrey Ákos véleménye szerint a magyar boszorkányperekben nem lelhetőek fel boszorkányszervezetekre utaló jelek.⁸²

Vannak azonban olyan elemek, melyek speciálisan a magyar boszorkányok sajátjai. Az éjszakai nyomás a boszorkányhiedelmek egyik legrégebbi eleme, amiről a magyar boszorkányok valószínűsíthetően a nevüket is kapták.⁸³ Maga a nyomás kifejezés azt a jelenséget takarja, amikor valaki az éjszaka közepén arra ébred, hogy nem kap levegőt, és se szólni, se mozdulni nem tud addig, míg a boszorkány le nem száll a mellkasáról. Ugyancsak sajátos eleme a magyar boszorkánypereknek a Ördög helyett megjelenő „tündérkirálynő” alakja, aminek előzményeként értelmezhetjük a középkori boszorkányvadás alapjaként feltételezett Diana istennőhöz termékenységekultuszt.⁸⁴

Míg egyes elemek jellemzően a magyar boszorkánykép sajátosságai, úgy egyes Európa szerte elterjedt motívumok hiányoznak a magyarországi perek anyagából. Ilyen például az ördöggel való közösülés vagy a keresztleletlenül elhunyt csecsemők zsírjából főzött kenőcs is.

Nagybánya

A nagybányai boszorkánykép elsősorban a protestáns démonológia és a később megjelenő katolikus elképzelések hivatalos álláspontja, valamint a nem hivatalos hírforrások és a helyi hiedelemkészlet együttes működéséből fakadt. A perek dokumentumai alapján a protestáns hitelvől kiindulva azt a közembert tartották boszorkánynak, aki „társalkodott az Ördöggel”, még akkor is, ha megszerzett tudását jóra(pl. gyógyítás) használta fel; valamint boszorkánysággal vádolható az a személy is, aki az Ördöggel társalkodóhoz (azaz pl. bába,

⁸¹ Pócs 1989, 7-12.

⁸² Szendrey 1986, 139.

⁸³ Klaniczay 1986, 284.

⁸⁴ Pócs 1989, 163-164.

gyógyító, vagy bárki egyéb, akit a közélet boszorkánynak titulált) fordult segítségért, ahelyett, hogy az isteni gondviselésre bízta volna magát. A nagybányai hiedelemrendszer szerint a boszorkány képességeit mindig nőnemű családtagjától örökölte, vagy tanulással szerezte.⁸⁵ Rendelkezhet segítő ördöggel, amely egy tóban lakó kicsinyke lény, akinek a szolgálataiért cserébe a boszorkány kapcát és nadrágot ajándékoz neki, esetleg pénzt ad. Ugyancsak a segítő ördög szerepét hivatott betölteni a boszorkányokat néhány esetben kísérő lidérc is, amely általában csirke, pulya vagy repülő tüzes lényként ölt testet. Segítő ördög mellett segítőállataik is vannak, amelyeket ellenségeikre küldhetnek, hogy megijesszék azokat visításukkal, vagy megrontsák őket. Ezek az állatok parancsra jelennek meg, leggyakrabban fekete macska, varangyos béka néhány esetben pedig kígyó formájában. A boszorkány felismerhető macska alakban vele lévő segítő állatáról, de megtévesztő módon ő maga is macskává tud változni, rögtön visszaváltozik azonban, ha ráütnek. Szintén a felismerést elősegítő a sóra hívás is, mivel a boszorkány köztudottan a keze fejről nyalja a sót. Az azonosítás egy másik módja az is, ha a mestergerenda alatt a megrontott csecsemőről levett pokrócot verik. A boszorkányok általában éjjel jelennek meg, legtöbbször rontó célzatú tevékenység céljával. Az áldozatok nyomásról, a fejük megrázásáról, de néhány esetben egészen komoly vérszívásról és a harapásról számolnak be. A boszorkányok fő célja a rontás, ami ellen tömjénes rongy hordásával igyekeztek védekezni az emberek. Nem egyedi eset azonban, hogy a rontást a boszorkány, leginkább fenyegetés hatására visszavonja, egyes esetekben azonban a rontást csak az okozója hozhatja rendbe.⁸⁶

A fejezetben bemutatott magyar, és az előző fejezetben részletesen tárgyalt spanyol területek is jól mutatják milyen széles skálán mozogtak a boszorkányhit elemei, hogyan hatottak a boszorkányok létezésébe vetett hitre és a velük való bánásmódra a közvetlen környezetből fakadó elképzelések és problémák.

A boszorkányok megítélése és üldözése folyamatosan változó, általános és egyedi kulturális elemeket egyaránt magába foglaló folyamat volt, ahol keveredett a népi hiedelem az elit démonológiájával, az általános európai boszorkánykép az adott terület saját hiedelemrendszerével és a vádlók, bírák saját nézőpontjaival. A fentiek mentén azonban azt is látnunk kell, hogy a boszorkányüldözések egyik kiváltója az egyházi bíróságok, a világi elit beavatkozása a népi hiedelembe. A tradicionálisan szerveződő és működő közösségek

⁸⁵ Érdekes ellentmondás, hogy bár női ágon öröklődik, vérszerinti kapcsolatot nem igényel az öröklés. A boszorkányság tudományát az anyóstól is örökölheti a boszorkányság.

⁸⁶ Balogh 2003.

életében a boszorkányság önmagában nem jelentett üldözni való jelenséget, erre csak akkor és ott került sor, ahol az elit saját démonológiája mentén értelmezte a népi boszorkányhit megnyilvánulásait, felruházta az egyházi hatalom, és minden emberi érték legfőbb ellenségének képzetével.⁸⁷

III.

Itt szeretném tárgyalni a boszorkányok elleni feljelentések háttérében álló társadalmi és egyéni okokat. Annak a megértését szeretném megalapozni különböző aspektusok által, hogyan hatottak egymásra az egyének és a csoportok boszorkányképzetei, miként válhatott a boszorkányhit boszorkányüldözéssé, és rávilágítani arra, milyen környezetre és személyre volt szükség ennek a hisztériának a megtöréséhez. Ennek megértéséhez ebben a fejezetben sajátos szempontot alkalmazok, a pszichológia szemszögét.

Mi áll a feljelentések háttérében és hogyan reagálnak a hatóságok?

A boszorkányság vádjá általában olyan időszakokban szaporodott meg, amikor az aszályok, éhínségek, járványok és háborúk komoly megpróbáltatást jelentettek az embereknek,⁸⁸ akik részben bűnbakképzéssel reagáltak a nehezen feldolgozható helyzetekre. A közösséget sújtó gondokat azonban, mint a vihart, a pestist vagy az éhínséget Cohn szerint nem a paraszti gondolkodás tulajdonította a boszorkányoknak, „erre csak akkor és ott került sor, amikor és ahol a démonológiai jellegű boszorkány – koncepció már közkeletűvé vált”.⁸⁹

Azonban nem csak társadalmi, de egyéni szinten is megjelentek projektálásra váró bajok. Az ártó szándékú viselkedés nem csak közvetlenül, hanem közvetve is érinthette a személyt, így a támadások elszenvedői sok esetben a gyermekek voltak. A gyerekek a terhesség kezdetétől, a születésen át egészen a felnőtt korig veszélyben voltak, mivel tudvalevő volt, hogy a

⁸⁷ Klaniczay 2003, 30-50.

⁸⁸ Balogh 2003, 25.

⁸⁹ Cohn 1994, 273.

boszorkányok képesek vetélést, a tej elapadását, a gyerek halálát⁹⁰ és betegségek kialakulását⁹¹ is kiváltani. Különös betegségek, balesetek nem csak az embereket sújthatták, de a jószágot és a termést is: kevés tejet adott a tehén, rossz termést hozott a föld, elpusztultak az állatok. Ezek a nehézségek kiváltották az emberekből a személyük ellen elkövetett bűn, rontás feltételezését, majd a boszorkányság vádjának megfogalmazását. A boszorkányüldözések korában nem volt tehát sem meglepő, sem új keletű eset, hogy a paraszti közegben valaki meggyanúsította a közösség egy tagját természetfeletti ereje ártó szándékú használatával. A démoni erőktől való félelem népi képzete az esetek egy részében jogtalan önbíráskodáshoz vezetett. A 15. századtól kezdve azonban új módja lett a megtorlásnak: a törvényszerű vádemelés.⁹² A hatóságok boszorkánysághoz való viszonyának megváltozása együtt járt a boszorkány-panaszok meghallgatására való hajlandóság megnövekedésével.⁹³ A mindig is jelenlévő boszorkányvád valódi boszorkányüldözéssé éppen ezért akkor válhatott, amikortól a hatóságok addigi boszorkánysággal szembeni szkepticizmusa megváltozott, és a kereszténység ellen irányuló összeesküvésként figyelni, majd kiirtani igyekeztek azt.

Gustav Henningsen szerint a boszorkányperek anyagai alapján elmondható, hogy leginkább két társadalmi rétegből származó embert vádoltak boszorkánysággal: a közösség gyengébb tagjait: nyomorultak, özvegyek, öregek, koldusok; és azokat, akik nem tartották magukat a csoport morális értékrendjéhez: irigyek, árulók, tolvajok, erkölcstelenek, gyakorlatilag bárki, akit kellemetlennek ítélték.⁹⁴

Nem meglepő tehát, hogy a boszorkányvád sokszor olyan hétköznapi helyzetből pattant ki, mint egy rossz szomszédi viszony. Ez a vád típus Európa szerte az egyik legtipikusabb kiindulópontja a boszorkánypereknek. Gyakori az irigységből, vagy mágikus képességektől való félelemből tett szomszédok elleni feljelentés, de gyakran megjelenik a családon belüli, rossz anyósi vagy házastársi kapcsolatból kiinduló per is.

A vád nagyon gyakran érte a szegényeket és a társadalom peremére szorult kisebbségi csoportokat is. Erdélyben nyomon következő az a tendencia is, hogy a boszorkányság vádját előszeretettel húzták rá az újonnan érkezettek, betelepedettek, azaz minden olyan

⁹⁰ „Kérdőpontok a gyermekgyilkossággal vádolt Nagy Bálás Margit ügyében”. Lásd: Pakó és Tóth 2014, 289.

⁹¹ „Városi ügyvédek pere Varga Mihályné anyja, a boszorkánysággal vádolt Katalin ellen.” Lásd: Pakó és Tóth 2014, 150-152.

⁹² Érdekes jelenség, hogy amikor 1700 táján véget ért a boszorkányüldözés Nyugat Európában, s ezzel együtt a rossz viszonyok és esetleges sérelmek rendezésére sem volt többé alkalmas a vádemelés, nagymértékben tért vissza az önbíráskodás. Lásd: Bailey 2003, 368.

⁹³ Cohn 1994, 264-265.

⁹⁴ Henningsen 1988, 20.

csoportra, akik egyesek szerint nem illettek közéjük, például Nagybányán a románokra, Kolozsvár esetében pedig a románok mellett az őslakosnak számító szászokra.⁹⁵

A vádlottak egy másik jellegzetes csoportját azok alkotják, akiknek valamiféle „mágikus szakértelme” volt – gyógyítók, javasasszonyok, bábák –, akik egymás elleni konkurenciaharcukban gyakran riválisukat nevezték meg a rontások okozóiként, de ez a vád hosszú távon visszaszállt saját magukra is.⁹⁶

Keith Thomas összefüggést vél felfedezni a reformáció kialakulás, valamint a boszorkányüldözések rohamos növekvése és terjedése között. Véleménye szerint az emberek boszorkányoktól való félelme és annak növekedése azzal is magyarázható, hogy a reformáció igyekezett eltörölni minden „fehér mágiai” elemet a vallásgyakorlásból – mint pl. az egyházi áldásokat és átkokat, a szentek ereklyéinek tiszteletét, a termékenységet elősegítő liturgiákat, – amik védelmező szerepe nélkül az emberek kiszolgáltatottabbnak érezték magukat a rontásokkal szemben. Újabb ok adódott tehát a vádak megfogalmazására vagy az elégtétel kivívására.⁹⁷

A boszorkányhit egyéni és csoportos pszichológiai aspektusai

Az eddigiektől eltérően ebben az alfejezetben nem vallástörténeti, antropológia, történettudományi vagy szociológiai módszertan mentén próbálom megmagyarázni a boszorkányhit megjelenését és üldözéssé alakulását, hanem az előzőektől merőben eltérő, mégis azt kiegészítő tudományág, a pszichológia gondolkodásmódja által. Ennek a gondolkodásmódnak a használatához figyelembe kell vennünk, hogy a pszichológia minden esetben egyszerre vizsgálja a személyt individuumként és a társas környezet tagjaként, ahogy azt is, hogy egyik legalapvetőbb tézisként fogalmazza meg a személy és a környezet erős interakcióját, amely nélkül nehezen, vagy egyáltalán nem értelmezhető az adott személy viselkedése.⁹⁸

Fontos előrebecsátanom, hogy az alábbi pszichológiai elemzés pusztán elméleti síkon, pszichológiai kísérletek nélkül igyekszik magyarázatot adni a boszorkányhitre, felhasználva a pszichológia, főleg a szociálpszichológia fogalmait és magyarázó modelljeit egy irracionális jelenség – boszorkányok és fizikailag lehetetlen működésük hitének – évszázados jelenlétére.

⁹⁵ Balogh 2003 valamint Pakó és Tóth 2014.

⁹⁶ Balogh 2003, 9.

⁹⁷ Keith 2008.

⁹⁸ Fiske 2006, 33-37.

Miként lehetséges, hogy különböző társadalmi rétegből származó emberek évszázadokon át hittek a boszorkányok léteiben? Miként alakulhatott ki az emberekben a boszorkány „identitás” és miért tartottak ki mellette a nyilvánvaló veszély mellett is?

Ez a nézőpont nem foglalkozik azzal, milyen gyökerekből és mikor alakult ki a boszorkányhit, ahogy azzal sem, milyen sajátosságai vannak a boszorkány rituáléknak, és azok milyen vallási, történelmi beágyazódással rendelkeztek. A figyelem itt az egyénre és a csoportra, a két tényező egymásra hatására irányul. Arra, hogy milyen pszichológia szükséglet áll a boszorkányokban való hit, a feljelentések és a boszorkányok üldözése mögött, függetlenül azok vallási, történelmi és nemzeti helyzetétől.

A boszorkányüldözés kialakulásának lehetséges okai közül az egyik legelterjedtebb nézet a **bűnbakképzés**.⁹⁹ A pszichológia mai álláspontja szerint a bűnbakképzés célpontja nem egy gyenge és sebezhető csoport, mivel velük kevésbé magyarázható a státusz vagy a hatalom elvesztésének oka, vagy egy lehetséges kudarc; sokkal könnyebben tesznek bűnbakká olyan közösséget, amelynek valamilyen plusztudást, ravaszságot, veszélyes képességeket és ártó szándékot tulajdonítanak.¹⁰⁰ A bűnbak szerepre szánt csoportok kiválasztásáról Ginzburg értekezik *Éjszaki történet* című könyvében, ahol a már említett leprás-zsidó-boszorkány egymást követő bűnbakcsoportok elméletét is kifejti.

A bűnbakképző stratégia kifejezetten adaptívnek mondható, hiszen egyszerre kínál lehetőséget a frusztrációt okozó jelenség megmagyarázására és projektálására, valamint megadja a változtatni tudás biztonságát is. Ha a sokak által tapasztalt frusztrációért egy bizonyos csoportot tesznek felelőssé, úgy a velük való leszámolás egyben a frusztrációval való leszámolást is jelenti. Nem gondolhatunk itt azonban tudatos frusztráció levezetésre, a bűnbakképzés folyamata ugyanis tudattalanul zajlik.¹⁰¹

Másrészt megfigyelt jelenség az is, hogy ha az emberek magukévá tettek egy bűnbakképző ideológiát, akkor alkalmazni fogják azt és a vele járó agressziót akkor is, ha a frusztrációt kiváltó tényező megszűnt. Összeeseng ez a pont a notórius feljelentők jelenségével, akik mintegy jól bevált módszerként éltek a boszorkányváddal, akár attól teljesen független esetekben is. Szemléltető példa erre Gruz Péter személye, aki a 16. századi kolozsvári perek

⁹⁹ pl. Klaniczay 2003; Ginzburg 2003.

¹⁰⁰ Glick és Fiske 2001.

¹⁰¹ Glick 2005.

visszatérő alakja, számos per elindítója.¹⁰² Miután válási kérelme az egyházi bíróságtól a városi bíróság elé került, Gruz Péter a felesége elleni vádak között utolsóként, mintegy legerősebb érvként felhozta az éjszaki járás vádját. Fontos megemlíteni Igyártó György nevét is, aki előbb magánvádlóként, majd városi prókátorként játszott fontos szerepet Kolozsvár boszorkánypereiben. Notórikus feljelentőként szintén több per is fűződik a nevéhez.¹⁰³ Jól példázzák ezek az esetek, hogyan vált a boszorkányvád fegyverré az emberek kezében, noha nyilvánvalóan több más aspektusból is magyarázható ez a jelenség.¹⁰⁴

A legújabb kutatások is arra engednek következtetni, hogy ez a jelenség sokban hozzájárulhatott a boszorkányörület kialakulásához. René Girard filozófus bűnbakképző elképzelése szerint – többek között – mitikus gyanúkat fogalmazunk meg, így kerülhetnek a boszorkányok az üldözés célkeresztjébe. Könyvében az „Isten báranyaként” megfeszített Krisztus történetét a bűnbakképzés archetipikus eseteként értelmezi, áldozat, szent és erőszak összefüggéseit fejtegeti.¹⁰⁵

A bűnbakképzés elterjedt elmélete után azonban nézzük meg azokat a kevésbé ismert modelleket, amelyek magyarázatul szolgálhatnak a boszorkányhitre. Elsődlegesen megállapítható, hogy a boszorkányságba vetett hit egészen korán, a gyerekkorban kialakulhatott. A szociálpszichológia szerint az egyénre már akkor is hatnak a csoport normái, amikor még nem teljes jogú tagja az adott közösségnek. Ezt a folyamatot Herskovits elmélete mentén **belénevelődésnek** nevezzük.¹⁰⁶ Ezt bizonyítják többek között azok a spanyolországi esetek, ahol a feljelentők zöme a gyerekek sorából került ki és azok az esetek is, ahol a boszorkányok arról vallottak, hogy már egészen kisgyerekkoruktól boszorkányok voltak.¹⁰⁷ Ilyen esetek többek között például María de Jureteguia, Juanes de Lambert, Mari Juanto, Maria Presona és Juanes de Yribarren is, akik arról számoltak be, hogy egészen kisgyerekkoruk óta boszorkányok, és részt vettek a boszorkányszombatokon. Amennyiben tehát helyt adunk Klaniczay,¹⁰⁸ Pócs,¹⁰⁹ Ginzburg¹¹⁰ és sok más kutató azon véleményének, hogy a mágikus képességekkel bíró emberekbe és a démonok jelenlétébe vetett hit általánosan

¹⁰² „Gruz Péter pere a boszorkánysággal vádolt Bóci Klára ellen.” Lásd: Pakó és Tóth 2014, 56-60.; „Gruz Péter pere a Rúsa nevű, boszorkánysággal vádolt nő ellen.” Lásd: Pakó és Tóth 2014, 64-67.

¹⁰³ Pakó és Tóth 2014, 163-164.

¹⁰⁴ Glick 2005.

¹⁰⁵ Girard 2014.

¹⁰⁶ Grynæus 1990, 1.

¹⁰⁷ Henningsen 1988, 52, 129-131.

¹⁰⁸ Klaniczay és Pócs 2008.

¹⁰⁹ Pócs 1989.

¹¹⁰ Ginzburg 2003.

meglévő, ősi elem az emberek mentális világképében, úgy azt kell feltételeznünk, hogy a megszületett gyermek az adott kognitív mezőben felnőve szintén elfogadja és magáévá teszi ezt a hitet. Mikor tehát a gyermek felnőtt, tagja lesz a csoportnak, elfogadva annak normáit és szabályait, amiket a **normaközlés** által addigra magáévá tett. Ha a csoport boszorkányképéhez hozzátartozik a rontó, ártó szándék feltételezése, úgy ezen jellemzők felfedezése egy személyben igazolja számára az egész hiedelemrendszer jogosságát. Ezt a működést a **csoport erősítő erejének** nevezzük.¹¹¹

Ez önmagában azonban nem ad magyarázatot arra, miért nem kérdőjeleződik meg a felnövő gyerek irracionális, soha nem látott és tapasztalt dologba vetett hite.

Susan Fiske máig alkalmazott elmélete szerint az emberek egyik alapvető szükséglete a **valahova tartozás** motívuma. A társas alapmotívumok¹¹² közül ez az, amely a leginkább kihat az egyén és a csoport kapcsolatára, hiszen az egyén saját jóllétének fontos összetevője egy csoporthoz való tartozás tudata. Ez a motívum hosszútávon elősegíti a csoport és az egyén túlélését is, mind fizikai, mind pszichológiai értelemben. Motivált lesz tehát igazodni az adott csoport szabályaihoz, elfogadni a normáit és viselkedésével elősegíteni a csoport fennmaradását és működését. Ez a valahova tartozás azonban megkíván egyes viselkedéseket, gondolkodásmódot, s az egyén csoportjának jellege tükröződni fog a saját attitűdjeiben és előítéleteiben is.¹¹³

Ezt az alapvető működést figyelhetjük meg az II. fejezetben már tárgyalt boszorkányüldözés kialakulás történetében is. Adott emberek – a társadalom alsó rétegeinek és az elitnek a tagjai – mind a saját közegük (szűkebb és tágabb értelemben vett csoportjuk) boszorkányokról vallott nézeteit fogadták el, akkor is, ha az egyik pillanatról a másikra pont az ellenkőzőjébe fordult. Az elit tagjai ugyanolyan határozottan elítélték a boszorkányokról, repülésről és természetfeletti erőkről beszélőket és bennük hívőket, akkor, amikor az nem illett bele csoportjuk vallotta nézetekbe, mint később azokat, akik tagadták ezeket, amikor már a bennük való hit a csoport által elfogadott, sőt elvárt volt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül természetesen e normákhoz való idomulásnak a politikai, szervezeti okait sem, mégis meg kell látnunk azt is, hogy a csoport hatása erősen közrejátszott a nézetek elfogadásában. Ezt

¹¹¹ Grynaeus 1990, 2.

¹¹² „A társas alapmotívumok azokat a lényeges mögöttes pszichológiai folyamatokat foglalják magukba, amelyek az emberek gondolkodását, érzelmeit és viselkedését irányítják az olyan helyzetekben, amelyekben mások is érintettek.” Lásd: Fiske 2006, 33-70.

¹¹³ Fiske 2006, 33- 50.

bizonyítja a benandanték¹¹⁴ esete is, náluk figyelhető meg ugyanis a legjobban a **csoportkohézió** ereje. Ahogy a csoport normái nyomást gyakorolnak az egyénre egy nézet elfogadására, úgy biztos háttérrel jelentenek mások elvetésére. Az olasz benandantékat boszorkányság vádjával fogták perbe, noha történeteik alapjaiban eltértek a szokásos boszorkányképtől. Hiányzott belőlük a boszorkány kenőcs használata, az Ördög imádása és a szentséggyalázás is, nem testben, hanem lélekben utaztak harcaikba és kifejezetten tagadták az evéssel –ivással összekötött orgia vádját is. Saját csoportjuk által képviselt nézeteikhez a vallatás és várható büntetés veszélye mellett is majd ötven évig kitartottak.¹¹⁵

Fontos aspektusa a csoportműködésnek és egyben a boszorkány leírásokban való hit egyik lehetséges magyarázója is a csoportnyomás jelensége. **Csoportnyomásról** beszélünk akkor, amikor az egyén személyes véleménye vagy attitűdje megváltozik, eltorzul a csoport állásfoglalása révén. Jelentősége akkor mutatkozik meg legerősebben, amikor az egyént arra készíti, hogy akkor is engedjen a csoportnyomás adta válasznak, ha észleli, hogy az szemben áll a tényekkel.¹¹⁶ Ezt a hatást erősíti azt is, hogy alap emberi működésünk szerint nem csak a saját magunk által szerzett, de a környezetünk által kapott információkra is erősen támaszkodunk egy-egy döntés meghozatalakor. Ha az adott eldöntendő kérdés egyértelmű, könnyebb ellenállnunk a csoportnyomásnak, ha azonban bizonytalan helyzet áll fenn, az egyén hajlik rá, hogy mások véleményére hagyatkozzon. Ugyanilyen esetekben az is döntő fontosságú lehet, hogy a normákra való hagyatkozás megfelelően gyors heurisztikai stratégia¹¹⁷ olyankor, amikor nincs kapacitásunk, időnk, esetleg módunk más stratégia alkalmazására.

A csoportműködés alapvető elemei másként is kihatnak a boszorkányokkal szembeni viselkedésre. A csoportokra általánosan igaz, hogy a csoporttagok gondosan őrzik saját csoportjuk határait, a potenciális fertőzés megelőzése érdekében, azaz elkerülendő a deviáns személy bekerülését. Egy külső csoport tagjaira ugyanis hajlamosabbak negatívan gondolni, mint saját csoportjuk tagjaira, vagy akár, mint a másik csoportra indokolt lenne. Ennek elsődleges oka nem a másik csoport leértékelése, mindinkább a tőlük való elhatárolódás által a saját csoport kiemelése, kohéziójának erősítése. Az is igaz azonban, hogy az emberek az idegen, entitativnak tűnő csoportoknak könnyen ellenséges szándékot tulajdonítanak, annál

¹¹⁴ Benandantékról bővebben lásd: Ginzburg 1966.

¹¹⁵ Eliade 2006, 723-725.

¹¹⁶ Asch 1980, 210-222.

¹¹⁷ Heurisztikai stratégia alatt azt a folyamatot értjük, amely során az egyén hasonló döntési problémák megoldásaiból egyszerűsített, gyorsan hozzáférhető stratégiát fejleszt ki saját maga számára, hogy megkönnyítsen egy döntési helyzetet. Heurisztikákról lásd: Atkinson 1999, 363-366.

inkább, minél egységesebbnek látják azt. Teszik ezt főleg azért, hogy saját csoportjuk tevékenységét és céljait védjék, hatékony működését fenntartsák. Mindezen motivációk a külső csoporttal szembeni **torzítások** alapjául szolgálnak. Ezt a csoportokat és embereket elválasztó határt erősítik azok a torzító viselkedések, amiket **sztereotipizálásnak** és **előítéletnek** nevezünk. Nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy csoportokról beszélve, főleg jelen témánk kapcsán, nem csak olyan közösségekről beszélünk, amelyek magukat tudatosan csoportnak tartották, saját célokkal és szabályokkal, hanem olyan emberi közösségekről is, mint egy tágabb család, egy faluközösség, vagy egy vallási közeg, amelyek kimondatlanul közös tagjaik, céljaik, elveik és egymás iránti lojalitásuk mentén egy csoportot alkottak. Ezek a csoportok pedig gyanakodva néztek mindazokra, akik nem tartoztak közéjük, ahogy azokra a közéjük tartozókra is, akiket valamiért másnak ítélték. Torzítás érheti a csoporttagokon túl azokat az embereket is, akik valamilyen stigmával, nem szokványos sajátossággal rendelkeznek, legyen az testi vagy szellemi jellegű.

A **sztereotipizálás** során konkrét elképzelésünk van egy csoport tulajdonságairól és e tulajdonságok közötti kapcsolatokról. A csoportra vonatkozó elképzelésünket és elvárásainkat a csoport minden tagjára alkalmazzuk, torzítunk tehát, mivel az egyént úgy kezeljük, mint csoportjának tökéletes reprezentációját. Sémaként használjuk ezt az elképzelést a világ kezelhetővé tételére, hisz érthető és kezelhető kategóriákat biztosít, a kategóriákhoz (csoportokhoz) társított rögzült elképzelések pedig igazolják a rájuk adott egyébként sokszor indokolatlan érzelmi és viselkedéses válaszokat. Sokban hasonlító viselkedés az **előítélet** is, amikor a csoporthoz fűződő érzéseink határozzák meg a személyre adott érzelmi reakciónkat.

118

A boszorkányhisztéria kitörésének egyik lehetséges oka a **sztereotipizált álom** jelenség. Ezeknek az álmoknak fő jellemzőjük, hogy valamilyen, a közösségeket nagyon erősen érintő és foglalkoztató, szuggesztív témával kapcsolatosak, világos és erős benyomásokat hoznak létre, amelyre a személy ébredése után is emlékszik, sokszor nem tudva megkülönböztetni a valóságtól. Ilyen „álomjárvány” tört ki a baszk falvakban (Las Cincos Villas, Lesaca, Yanci, Vera, Echalar) is, nem meglepő módon a franciaországi rémhírektől való félelem, a logroñoi *auto de fe*-k, a prédikátorok szónoklatai és az általános tömegszuggesztió eredményeként.¹¹⁹

¹¹⁸ Fiske 2006, 511-536.

¹¹⁹ Henningsen 1988, 121-122; 280.

A **konformitás** is megnehezítette a boszorkányüldözés inkvizítorok általi megállítását, mivel alapvető tulajdonságunk a konformitásra való hajlam, vagyis az tendencia, hogy a szerint igazítsuk nézeteinket, viselkedésünket és attitűdjeinket, hogy az minél inkább illeszkedjen a csoportéhoz.¹²⁰ Ezzel tudott sikeresen szembeszállni Alonso de Salazar Frías, amikor a spanyol és minden más inkvizíciós szék nézeteivel szembemenve kezdte meg végig járni az utat, amivel véget vetett a boszorkányüldözésnek Spanyolországban. Az inkvizíciók azon alapvető tézisének kellett kitartóan cáfolnia, hogy a boszorkányok léteznek, és kártékonyan gyakorolják valós természetfeletti képességeiket. Jelentéseiben nem félt megfogalmazni olyan tényeket sem, amelyek messzemenően ellentétesek voltak a csoportja nézeteivel, olykor leplezetlenül bírálta azokat. 1614-ben a pancorvói tragédia kapcsán egyértelműen a Suprema tudtára adta, hogy ártatlan emberek máglyahalála a Tanács bizonytalankodásának következménye.¹²¹ A konformitás adta kényelemről és biztonságról mondott le Salazar a boszorkányhisztéria módszeres felkutatásakor, vállalva azt, hogy csoportja, a Spanyol Inkvizíció, és tágabb közössége, azaz a Római Kúria eretneknek bélyegzi meg, esetleg el is ítéli.

Salazar egy másik fontos pszichológiai aspektust is meglátott: **a boszorkányhit csak a boszorkány és az őt befogadó boszorkányhittel rendelkezők együttes jelentévé válóulhat meg.** Kölcsönösen támogatják egymást, egyik sem létezik a másik nélkül. Így Salazar azon megállapítása, hogy „*sem boszorkányok, sem megrontottak nem léteztek, amíg nem beszéltek s írtak róluk*”¹²² alapjaiban ragadta meg a boszorkányüldözés megszüntetésének módját: a róluk való hallgatást.¹²³ A hallgatás azon aspektusát, ami ebben a kontextusban közel sem a probléma figyelmen kívül hagyása, sokkal inkább annak saját rendszerén belüli pszichológiai kezelése: boszorkánnyá lesz valaki, ha akként beszélnek róla, és megszűnik annak lenni, ha nincs aki higgyen benne, s beszéljen róla.

Említésre méltó még az a mind pszichológiailag, mind általánosan megfigyelhető emberi hozzáállás is, ami a középkor emberének életét még inkább áthatotta, mégpedig a **tekintélyhez való idomulás.** Mivel a középkor emberének élete erősen határolt és ellenőrzött volt, a boszorkányperek idején a tekintély hordozói, mint a pápa, a király, a papok, a bírók még jelentősebb formáló erővel bírtak, mint most. De tekintélynek számítottak ezek az

¹²⁰ Asch 1980, 210-222.

¹²¹ Henningsen 1988, 278.

¹²² „*No hubo brujos ni embrujados hasta que se empezó a escribir de ellos.*” Közli: Huerstas, Miguel és Sánchez 2003, 113.

¹²³ Henningsen 1988, 277.

emberek az inkvizítorok számára is, s a hozzájuk való idomulás tudattalan igényét ők sem kerülhették meg. Ezek a tekintélyek pedig mind a boszorkányság valós létét és fenyegetését képviselték. Az ehhez való alkalmazkodás tehát alapvető emberi viselkedésmintázatunkat követte.

Végiggondolva a boszorkányhit elterjedésének pszichológiai okait észrevehető még egy fontos aspektus, amely hozzájárulhatott a boszorkányokban való hithez és ennek a hitnek a fennmaradásához. **Önbeteljesítő jóslatnak, elvárás megerősítésnek nevezzük** „azt a folyamatot, amelynek során az észlelő torzítása úgy befolyásolja a célszemély viselkedését, hogy az megerősíti az észlelő eredeti torzításait.”¹²⁴ Ennek elmélete szerint a negatív légkör létrehozása, a sugalmazó kérdések megfogalmazása (ellenben a nyílt végű kérdésekkel), a megerősítés mind kiválthatják a várokozásnak megfelelő viselkedést.¹²⁵ A boszorkányság valós voltának egyik fő inkvizítori érve, a megfellebbezhetetlen pápai tekintély mellett, a vallomások és rítusok leírásainak egyöntetűsége volt. Nehéz azonban ma megállapítani, milyen irányú is volt ez a folyamat. Az egybecsengő vallomások felkeltették-e a hitet az inkvizítorokban, vagy a megkérdőjelezetlen hit kivetítette és kiváltotta a hasonló válaszokat? Összeeseng ez azzal, ahogy a vádlottak vallomásai bebörtönzésük előrehaladtával egyre inkább az inkvizítorok elvárásainak megfelelővé formálódtak.

IV.

Az inkvizíciós irodalom sokat és részletesen tárgyalt témái közé tartozik a boszorkány vallomásokat kicsikaró vallatás menete, a perek lefolyása és a büntetés végrehajtása is. Vitathatatlanul fontos részei ezek az inkvizíció működésének, alapjául szolgálnak a megítélésüknek, épp ezért bő forrásanyag áll a rendelkezésünkre ennek pontosabb megértéséhez. Így ebben a dolgozatban ezt a kérdést ebből a szempontból kevésbé, inkább csak a választott elemzési mód példaként tárgyalom. Az elemzés egy az eddigiektől eltérő szempont szerint történik, a jogi megalapozottság, szabályosság szemszögéből, külön hangsúlyt fektetve a saját szabályaik és szokásaik megkerülésére alkalmazott módszerekre.

Az inkvizíció működési nehézségei és ezek feloldásai

¹²⁴ Fiske 2006, 540.

¹²⁵ Fiske 2006, 539-540.

„Megégetnék száz ártatlant, ha csak egyetlen bűnös volna is közöttük!”¹²⁶

Tours-i Konrád

A boszorkányüldözés irodalma részletesen beszámol a vallatások módjáról, a kínzóeszközök széles választékáról, az inkvizítorok kegyetlenségéről és az *auto de fé-k* menetéről, azonban kevés említés van azokról a háttérintézkedésekről, amelyek lehetővé tették az egyházi szokásjogok megkerülését.¹²⁷

IV.Sándor 1257-ben kiadott bullája, majd X.Gergely 1273-as bullája megszilárdította az inkvizíció későbbiekben is használatos szabályait, mely szerint az inkvizítoroknak a helyi püspökkel együttműködve kell mindent megtenniük az eretnekség felkutatása és visszaszorítása érdekében, legfőbb céljuknak tartva az emberi lelkek megmentését.¹²⁸

Noha az első részben már tárgyalt korai írások magyarázatul szolgáltak a kínzás helyénvalóságának hitére, és a pápa is szabad kezét biztosított, az inkvizíció számos nehézségbe ütközött jogosnak vélt módszerei véghezvitelekor.¹²⁹

Első és talán legalapvetőbb problémájukat az a megkötés jelentette, ami szerint az inkvizítorok nem vehettek aktívan részt a kínvallatás folyamatában, csak megfigyelőként lehettek jelen a vallomások megszerzésekor. Ezt a nehézséget IV. Ince pápa „*Ad extirpanda...*” bullája oldotta fel, amiben megengedte, hogy tevékeny résztvevői legyenek a vallatásnak azzal a megkötéssel, hogy az efféle kényszerítés nem okozhat sérüléseket a lábon, és nem sodorhatja halál közelébe a személyt.¹³⁰ Később ezt a megkötést tovább enyhítették: 1260-ban IV. Ince pápa engedélyezte, hogy az inkvizítorok az eljárás közben felmerülő *rendellenességek* esetén kölcsönösen felmentsék egymást.¹³¹ Ezzel a rendelkezéssel utat engedtek az inkvizítorok kegyetlenségének, még akkor is, ha számos egyéb szabály korlátozta a lehetőségeiket.

A kereszténység hagyománya szerint az egyházi személyek nem onthattak vért.¹³² Erről a IV. lateráni zsinat 18. kánonja így rendelkezik:

¹²⁶ Közli: Lea 1888, 334.

¹²⁷ A vallatásról, kínzásokról lásd: Henningsen 1988, 138-141., Rawlings 2006, 30-37. ;Lea 1888; 2010; 2012.

¹²⁸ Lea 2010, 51. és Lea 2012, 378.

¹²⁹ A kínvallatás szabályait először Nicolas Eymeric spanyol inkvizítor fogalmazta meg a *Directorium Inquisitorium* címmel megjelent szabálykönyvében. Közli: Innes 1998, 51.

¹³⁰ „to be coerced—as are thieves and bandits—into confessing their errors and accusing others, although one must stop short of danger to life or limb.” Az angol fordítást közli: Maycock 1931.

¹³¹ Baigent és Leight 2007, 55.

¹³² Baigent és Leight 2007, 55.

„Egyetlen klerikus se mondjon ki és ne hozzon halálos ítéletet, semmilyen véres büntetést ne gyakoroljon, és ne vegyen részt ilyen ügyekben. Ha valaki ezen tilalom okából az egyház embereinek, klerikus tagjainak kárt okozni merészel, legyen az egyházi hivatal által megbüntetve. Továbbá egyetlen klerikus sem diktálhat és nem szerkeszthet olyan írást, amelynek tárgya véres megtorlás, következésképpen a fejedelmi bíróságokon ezt a feladatot ne klerikusokra, hanem laikusokra bizzák. Egyetlen klerikus sem lehet portyázók, poroszlók, fegyveresek s más vérontó emberek vezetője.,”¹³³

1215-ben tehát kánon született a papok jelenlétéről a vér hullatásával járó procedúrákban, továbbá állást foglaltak az istenítéletek ellen. A megkötések kizárták a kés és a penge használatát, mint kínzóeszközöket. Ennek a problémának a feloldására először a módszerek megválogatását használták. Így váltak a legelterjedtebb kínzóeszközökké az ujjprés, a kínpad, a strappado (vonócsiga), a víztortúra, a hústépő és a tűz.

Érdemes külön megemlíteni a hústépő és a tűz módszerét. Míg a hústépő egyszerű fizikai okok miatt bizonyult megfelelő eszköznek, ti. a forró fém kiégette a sebet, ami így nem vérzett, megfelelően ezzel a vérontás nélküli kínzásnak, addig a tűz használata összetettebb kérdés.

Európa szerte általános volt a joggyakorlatot idegen, általában római jogot recepiált kánonjog és a római és kánonjogon erősen alapuló német jogszabályok alapján formálni.¹³⁴ Így volt ez a máglyahalállal kapcsolatban is. A tűzhalál bevezetésének jogi előzménye és szentesítése a római jogból¹³⁵ származik, ami szerint a tűzhalál az alkalmazandó büntetési forma az apagyilkosság, a szentségtörés, a gyújtogatás, a boszorkányság és az árulás esetében.¹³⁶ Ezt a törvényt élesztette újjá és egészítette ki II. Frigyes 1224-es törvényében, belevonva a visszaeső eretnekeket, a „szabadon engedetteket”¹³⁷ is. Másfelől itt ismét fontos szerepet kap az inkvizítorok azon megkötöttsége, – melyet a bekezdés végére világossá teszek, hogy miként kerültek meg – amelyet a vérontás kérdésénél már idéztem. Eszerint nem csak vért

¹³³ A magyar fordítását közli: Sz. Jónás 1999, 214.

¹³⁴ Balogh 2001, 16.

¹³⁵ Noha a római jog eredetileg azokra a cselekményekre fókuszált, amely konkrét kárt okoztak, tehát büntetőjogi értelemben gondolkodott, amikor a bizonyítható kárt szabta meg a felelősségre vonás feltételül. Az ilyen módon, bűbájossággal kiváltott ártalmakat nevezték a rómaiak maleficiumnak, veneficiumnak. Márkus 1899, 275.

¹³⁶ Balogh 2004, 4.

¹³⁷ Szabadon engedettek azok az eretnekek, akiket vagy visszaeső eretnekként tart számon az egyház, vagy azok, akiket távollétükben ítélték el, majd később elfogtak. A szabadon engedés a lehető legkegyetlenebb egyházi formula, mely egyben magában rejtette a halálos büntetést is (a kitagadás után máglyára küldték a szabadon engedetteket), ezen felül pedig az egyház tanítása szerint az örökös halált a túlvilágon, mivel az egyház többé nem gondoskodik az üdvösségükről.

nem onthattak, de sem halálos ítéletet nem mondhattak a vádlottak felett, sem végre nem hajthatták azt.¹³⁸ A legegyszerűbb megoldásnak tehát a máglyahalál látszódt, ahol átadva a vádlottakat a világi bíróságnak, minden kitételnek megfelelően gyakorolhatták hatalmukat. Az átadást egy szertartás keretén belül tették meg, melyben látszólag kérték a világi hatalmakat a vádlottal szembeni kegyesség gyakorlására. Ennek a következő volt a szokásos formulája:

*„Elbocsátunk téged egyházi ítélőszékünk elől, és átadunk a világi fegyvereknek. De erősen könyörgünk a világi bírósághoz, olyan módon enyhítse az ítéletet, hogy elkerüljük a vérontást és a halálos veszélyt.”*¹³⁹

Az *auto de fé-k*¹⁴⁰ szigorúan szertartásos menetrendjében az ünneplés és megalázás mellett még egy fontos szerep jutott a tűznek. A hóhérok igyekeztek úgy megrakni a máglyát, hogy az teljesen feleméssze az áldozat testét, ám ha ez nem sikerült maradéktalanul, az eretnek maradványait a hóhérok felaprították, a csontjait darabjaira törték, majd újból egy tűzre dobták, az így kialakult hamut pedig a folyóba vetették. Mindennek nem más az oka, minthogy az inkvizítorok kínosan ügyeltek rá, hogy az eretnekként elítélt személyek semmiképp se válhassanak hittársaik számára mártírrá, ne tisztelhessék vértanúik maradványait.

Ugyancsak az *auto de fe* szertartásai közé tartozott az a bizarr szokás, főleg az inkvizíció első periódusában, amivel a már meghalt eretnekekkel kapcsolatban eljárak. Ha sem csontjaikat, sem testi maradványaikat nem tudták megszerezni, kötelezték a hozzátartozókat, ismerősöket, hogy egy képmást helyezzenek el a kínpadon, hasonló öltözetben, mint a kivégzésre várókat, majd ezeket a képeket az egyházból való kitagadás után szertartás keretében elégették. Ugyanez a gyakorlat valósult meg a híres baszkföldi *auto de fe* esetében is, mivel a 31 halálra ítéltből 12 fő még a per alatt a börtönben meghalt. Bár már jó ideje halottak voltak, testüket megtartották és az őket jelképező bábut (*in effigie*) együtt égették el a testtel.¹⁴¹ Noha a megboldogultak az egyház tanítása szerint is már Isten ítélőszéke előtt álltak, ez nem tartotta vissza őket attól, hogy saját maguk is ítéletet mondjanak felettük.¹⁴²

A tűzhasználat sokrétűségét és elterjedtségét mutatja az is, ahogy az elégetést, mint abszolút ítéletet, a bűnösség lehető legdurvább megtorlását használták, sokszor még akkor is, ha már

¹³⁸ Lásd a 133. lábjegyzethez tartozó idézetet.

¹³⁹ Közli: Maycock 193, 157.

¹⁴⁰ Az *auto de fe* szertartásához lásd: Rawlings 2006, Torre 2014, Monter 1992, Lea 1888, 2010, 2012.

¹⁴¹ Henningsen 1988, 128-129.

¹⁴² Havas 1927, 211-214.

valóságos büntetést nem értek el vele. Erre példa az a szokás, ahogy az inkvizítorok egy-egy kegyes büntetést kapó esetében eljárak. Az inkvizíciónak ugyanis módjában állt kegyességet gyakorolni és enyhe büntetést kiszabni a vádlottra – noha egyes történetírók szerint ezekkel ritkán éltek –, ami megnyilvánulhatott zárandoklatban, börtönbüntetésben, egész életen át tartó testi fenyegetésben és pénzbüntetésben is. Amennyiben a személy, akire pénzbírságot szabtak ki meghalt, mielőtt leróhatta volna a tartozását úgy azt isteni jelnek tulajdonították arra nézve, hogy a büntetés túl enyhe volt. Épp ezért a temetés után a testet kihantolták, elégették, az új büntetés letöltése és az adósság pedig a családra szállt.¹⁴³

Utolsó problémafelvetésként fontos megemlíteni a vallatás mibenlétére és időtartamára vonatkozó megkötéseket is. Az 1311-i vienne-i¹⁴⁴ egyetemes zsinat kimondta, hogy kínvallatást csak a püspök hozzájárulásával szabad alkalmazni. Bár úgy látszik ez enyhíthette az áldozatok helyzetét, valójában a püspökök ritkán kérdőjelezték meg az inkvizítorok döntését. Másfelől azzal tették kijátszhatóvá a rendeletet, hogy azt állították, a rendelet a vádlottakra vonatkozik, nem pedig a tanúkra. Ezzel a kategóriabeli különbségtétellel áthidalták a problémát, mivel sok vádlott egyben egy másik ügy tanúja is volt. Különösen igaz volt ez a zugarramurdi boszorkányok pereire, ahol szinte minden vádlott rokoni kapcsolatban állt egymással, így egyszerre volt vádlott a saját, és tanú valamely rokona perében.¹⁴⁵

Ugyancsak rendelet szabályozta a vallatás időtartamát is, amit inkvizícióktól függetlenül először egyszer fél órában, majd egyszeri vallatásban állapítottak meg. Nyilvánvaló volt azonban, hogy az egyszer fél óra lehetőséget biztosít a vádlottnak arra, hogy ne valljon, reménykedve a fél óra előbb-utóbbi lejárásiában, s ugyancsak evidens, hogy fél óra alatt nehezebben törhető meg egy ember, mint ha erre korlátlan idő áll rendelkezésre. Nem meglepő módon tehát ezt sem tartották be, minden alkalommal, két érvvel játszva ki a szabályt. Egyfelől nem a kínzás egészét számították egyszeri fél órás alkalomnak, hanem a vádpontot, amivel kapcsolatban aktuálisan kínoztak. Így egy kérdéskörben egyszer megkezdett fél órát tudtak számolni, még ha utána számtalan másik fél órát is tett ki a többi vádpont. Másfelől azt állították, hogy egy adott vallatást csak egyszer kezdték meg, minden alkalommal csak félbeszakították, s a további tortúrákat pedig az első fél óra folytatásaként vezettek fel a jegyzőkönyvbe.¹⁴⁶ Ezeket szabályozta, s némiképp enyhítette is V.Károly 16. századi büntető perrendtartása, a *Constitutio Criminalis Carolina* (röviden *Carolina*). Többek

¹⁴³ Baigent és Leight 2007.

¹⁴⁴ Bangha 1931-33.

¹⁴⁵ Henningsen 1988, 37. II. fejezet 1. táblázat.

¹⁴⁶ Baigent és Leight 2007, 55-56.

között a kínvallatás mibenlétéről és erősségi szintjeiről is rendelkezik a Carolina, de kitér a vallomás jogerősségére is. A benne foglaltak szerint akkor nevezhető jogerősnek egy vallomás, ha a kínvallatás után is fenntartja azt. A kínvallatás azonban „csak” háromszor lehetett megismételni. A Carolina ezen korlátozásai sem tudták azonban végérvényesen elejét venni a kínvallatások sorának.¹⁴⁷ Érdekes visszaautalnunk a bevezetésben említett 1526-os granadai tanácskozásra, amikortól is a Spanyol Inkvizíciótól megkövetelték a bűnösség bizonyítását. Majdnem egy időben, 1532-ben IV. Károly indítványozására hasonló kérdésekben hoztak törvényeket a Német-Római Birodalomban. Ugyan ez a két intézkedés időben egészen közel áll egymáshoz, a két térség boszorkányüldözéshez és büntetéshez való viszonya nagyon eltérő. Jól példázza a spanyol események kirívóságát, hogy míg Spanyolország területén kevesebb, mint egy évszázaddal a tanácskozás után betiltották a boszorkányégetést, addig a Német-Római Birodalomban a Carolina ellenére egyre nagyobb méreteket öltött a boszorkányüldözés és égetés.

Összegzés

Adottak tehát a kérdések: miben volt más a Spanyol Inkvizíció? Mik a körülmények, amelyek lehetővé tették Alonso de Salazar Frías határozott fellépését? Milyen események vezették őt az igazság meglátására?

A Spanyol Inkvizíció kialakulásától fogva sajátos helyzetben volt. A pápától való függetlensége, a királyok által adott viszonylagos szabadság megadta a lehetőséget a szkeptikus inkvizítoroknak a boszorkányperek pontos és empirikus vizsgálatához. Adott volt tehát egy közeg, ahol helye volt módszeres kutatásnak és az érvelésnek, ahol a kivizsgálások eredményei alapján a Suprema hajlandó volt meghozni a népszerűtlen döntést, és tekintélyét felhasználva érvényt is szerezni annak. Ez a döntés azonban, a boszorkányégetés betiltása közel sem váltott ki egységes reakciót. A 17. században az inkvizítorok egy jelentős része továbbra is a boszorkányok megégetését találta kívánatos és hatékony módszernek. A máglyahalál beszüntetése még önmagában nem vetett véget a boszorkányok üldözésének, bár vitathatatlanul humánusabb mederbe terelték azt, mégis számos esetről tudunk, ahol az inkvizítorok megégetésre ítélték egy – egy boszorkányt. Itt lépett közbe azonban a Suprema, amely minden esetben enyhítette a büntetést, és szerzett érvényt a decretumnak az inkvizíció

¹⁴⁷ Koncz 2007, 137.

központosított rendszere, amely végül elfogadtatta a döntést. Nem szabad azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy Spanyolország a máglyahalál büntetés eltörlésén kívül közel sem járt előrébb, mint Európa többi ítélőszéke. Amikor Európa szerte beszüntették a boszorkánypereket, Spanyolországban még mindig folytak tárgyalások boszorkányság vádjával. 1791-ben a barcelonai inkvizíció talált bűnösnek egy nőt boszorkányság vádjában, 1813-ban pedig egy cádizi parlamenti képviselő vallotta magát boszorkánynak.¹⁴⁸

Alonso de Salazar Frías nem az első, de vitathatatlanul a leghatékonyabb és legkarakteresebb azon inkvizítorok közül, akik a boszorkányüldözés beszüntetéséért küzdöttek. Solarte, Venegas de Figueroa és Salazar¹⁴⁹ boszorkányságról alkotott nézetei mentén állt be az a gyökeres változás, amelyre Európa csak egy évszázaddal később jutott el.

Salazar vizsgálatai eleinte a nyilvánvaló ellentétekre irányultak, majd idővel egyre mélyebb rétegeit kezdte el felfejteni a boszorkányhisztéria lehetséges okainak. Megfigyelte a vallomásokban fellelhető egymást kioltó tényeket. Nem találta elegendő bizonyítéknak egy ember megégetésére egy másik ember szavát, de sokszor még a sajátját sem, ha annak elhangzásának körülményei befolyásoló hatásúak voltak.

Egyik korai felfedezése épp az inkvizítorok szabálytalanságai mentén létrejövő vallomások visszasságára mutatott rá. 1611.március 2-án jelentette a Supremának, hogy a börtönben a boszorkányokat – a férőhelyek kis száma miatt – a szabályokat figyelmen kívül hagyva sokszor egy cellában helyezik el, ami révén könnyen befolyásolhatják, sőt direkt tanácsokkal is elláthatják egymást, hogy mit valljanak. Erre a felfedezésre María de Zozaya és Mari Juanto kísértetiesen hasonló története hívta fel a figyelmét.¹⁵⁰ Kézenfekvő volt tehát az inkvizítorok előszeretettel hangoztatta érvének cáfolása, miszerint az egyöntetű vallomások nem feltétlenül a vallomások igazságtartalmát, mint inkább a vallatás hasonló körülményeit látszanak bizonyítani.

Ugyancsak María de Zozaya perének egy részlete táplálta tovább szkepticizmusát. Amikor ugyanis a boszorkányt otthon tárolt eszközeiről kérdezték, hiába adott pontos leírást róluk, a házkutatást végző inkvizítorok mégsem találtak semmit. A boszorkány, aki magát a vallatás egész ideje alatt következetesen boszorkánynak vallotta, azt mondta, hogy az Ördög előttük jár egy lépéssel és minden bizonnyal elvitte a bizonyítékokat. Az inkvizítoroknak, Salazar

¹⁴⁸ Henningsen 1988, 279.

¹⁴⁹ Henningsen 1988, 278.

¹⁵⁰ Henningsen 1988, 136.

kivételével, ez a magyarázat tökéletesen beleillett a boszorkányszektről alkotott képébe. Salazar azonban egyre kevésbé tartotta valószínűnek, hogy a több száz boszorkányper egyikében sem lehetséges szemmel látható, tapasztalati bizonyíték előállítása.¹⁵¹

A baszkföldi álmjárvány esete is egy volt azok közül az esetek közül, amelyek egyre egyértelműbbé tették Salazar számára, hogy az évszázadok óta fennálló boszorkányhit alaptalan. Salazar 1611-es las cinco villasi vizitációja alatt az addig beismerő vallomást tevő gyerekek Salazar előtt visszavonták vallomásukat, elmondták, hogy a félelem és a szüleik fenyegetése miatt vallottak, s neveztek meg hárman együtt további 121 boszorkány bűntársat. Ebben az esetben is tökéletesen kirajzolódott, nyilvánvalóan Salazar számára is, hogyan lett egy-egy buzgó inkvizítor és a boszorkányságra fogékony emberek együtteséből szabályos boszorkányhajszó.¹⁵²

Salazar racionális érvelését a baszkföldi boszorkánykép démonikus képzelete is jelentősen megkönnyítette. Az adott közösségek boszorkánya ugyanis nem más, mint a *striga* archaikus típusába tartozó vámpirisztikus csecsemőgyilkos, ellentétben az Európa szerte elterjedt, Magyarországra is jellemző kuruzsló-gyógyító *malefica* képzetével. Míg ez utóbbi a maga ellentmondásaival együtt is egy viszonylag racionális és hihető, a bábák és füves asszonyok mentén akár tetten is érhető személy, addig a baszkföldi boszorkány egy démonikus alak, akinek a létezése és tevékenysége kevésbé kézzelfogható, viszont sokkal könnyebben hitelteleníthető.

Mint már a II. fejezetben részletesebben is kitértem rá, Salazar egy fontos pszichológiai aspektust is meglátott a boszorkányság terjedésével és fennmaradásával kapcsolatban. Boszorkányok csak ott vannak, ahol hisznek bennük. Épp ezért a leghatásosabb és talán az egyetlen módja a boszorkányhisztéria megfékezésének a hallgatás. Salazar meglátásait olyan határozott és meggyőző érveléssel hirdette, hogy a Tanács 32 cikkelybe foglalt új instrukciói szinte minden pontban megegyeztek a Salazar által javasoltakkal, bármilyen radikálisak is voltak azok. Az inkvizítor ekképpen nyugtázta az általa indítványozott újításokat:

„Az utasításokat haladék nélkül érvénybe helyezzük s a legcsekélyebb részletig betartjuk... Az Úr segedelmével erősen reméljük, hogy e határozat javára válik Isten ügyének, vigaszt hoz az

¹⁵¹ Henningsen 1988, 138.

¹⁵² Henningsen 1988, 121.

*egész vidékre, általános nyugodalmat teremt mind az egész kerületben, mint eme Szent Hivatalban.”*¹⁵³

Salazar kivételes képességeit egész további életében is a Spanyol Inkvizíció szolgálatába állította, ugyanolyan erős elhivatottsággal igyekezett jobbá és igazságosabbá tenni a törvényszék működését. Először a murciai, később a valenciai, majd újra a logroñoi törvényszék főinkvizítora lett, ahonnan később az Inkvizíció Tanács fiscalja pozíció miatt távozott. 1631-ben a Suprema tagja lett, nem sokkal később pedig a jaéni katedrális kanonokja is, amely tiszteket haláláig, 1635-ig birtokolt.¹⁵⁴

Salazar személye és korának boszorkánysággal való kapcsolata további kutatásokra érdemes téma, noha e kutatások nagyban korlátozottak a primér források kis száma miatt, feljegyzései, levelezései, sőt önéletrajza is csak részleteikben maradtak fenn, a legtöbb a mai napig nem hozzáférhető.

¹⁵³ Henningsen 1988, 268.

¹⁵⁴ Henningsen 1988, 274-276.

Bibliográfia

ADRIANYI G.: *Az egyháztörténet kézikönyve*. München: Aurora könyvek, 1975.

AUGUSTINUS, A.: Epistolae. In: ACCURANTE, J. és MIGNE, P.(szerk.): *Patrologiae Cursus Completus Series Latina* .Vol 33. 1845. Online: <https://archive.org/stream/sanctiaureliiau00augugooog#page/n15/mode/2up> (letöltve: 2014.november 15.)

AQUINÓI, T.: *A teológia foglalata I./1-2. Summa Theologiae Prima Pars*. Budapest: Telosz, 1995.

ASCH, S. E.: A csoportnyomás hatása az ítéletek módosulására és eltorzulására. In: Pataki F.(szerk.): *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat, 1980. 210-222.

ATKINSON R.L., R.C. ATKINSON, E. E. SMITH, D.J. BEM és S. NOLEN-HOEKSEMA: *Pszichológia*. Budapest: Osiris, 1999.

BAIGENT, M. és LEIGHT, R.: *Az inkvizíció*. Budapest: General Press, 2007.

BAILEY, M.D.: *Historical Dictionary of Witchcraft*. Lanham, Maryland and Oxford: The Sacrecrow Press, Inc, 2003.

BALOGH B.(szerk.): *Nagybányai boszorkányperek*. Budapest: Balassi, 2003.

BALOGH E.: „Aki az ördöggel szerződést köt...tűzhalállal lakoljon” A nagy szegedi boszorkányper 1728/29. In: *Szeged. A város folyóirata*.13 (2001/8), 15-17.

BALOGH E.: A németországi boszorkányperek jogtörténeti jellemzői. In: *Jogtörténeti Szemle* 4 (2004), 1-7.

BANGHA B.(szerk.): *Katolikus lexikon 1-4* kötet. Budapest: 1931-33. Aktualizált online verzió <http://lexikon.katolikus.hu/> (utolsó megtekintés:2014.november 15.)

BAROJA, J. C.: *El señor inquisidor*. Madrid: Alianza, 1996.

- BAROJA, J. C.: *Las brujas y su mundo*. Madrid: Alianza, 1990.
- BESSENYEI J.(szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai I-II*. Budapest: Balassi, 1997.
- BURRUS, V.: *The Making of a Heretic Gender, Authority, and the Priscillianist Controversy*. Berkeley: University of California Press, 1995.
- COHN, N.: *Európa démonai. A boszorkánüldözés története*. Budapest: Corvina, 1994.
- ELIADE, M.: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Budapest: Osiris, 2006.
- EUSZEBIUSZ: *Über das leben Constantins*. Leipzig: J.C. Hinrichs, 1902. Online: <https://archive.org/stream/werkehrsgimaufr01euseuoft#page/n9/mode/2up> (letöltve: 2015. január 2.)
- FISKE, S.: *Társas alapotívumok*. Budapest: Osiris, 2006.
- GALLAGHER S. J., C.: *Canon law and the christian community*. Róma: Università Gregoriana Editrice, 1978.
- GARI LACRUZ, A.: La brujería en los Pirineos (siglos XIII al XVII). Aproximación a su historia. In: *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra (CEEN)* 85 (2010), 317-354.
- GINZBURG, C.: *Éjszakai történet. A boszorkányszombat megfejtése*. Budapest: Európa, 2003.
- GINZBURG, C.: *I benandanti*. Torino: Einaudi, 1966.
- GIRARD, R.: *A bűnbak*. Budapest: Gondolat, 2014.
- GLICK, P. és FISKE, S.: Ambivalent Stereotípes as Legitimizing Ideologies: Differentiation Paternalistic and Envious Prejudice. In: Jost, J.T. és Major, B. (szerk.): *The Psychology of Legitimacy. Emerging Perspectives on Ideology, Justice, and Intergroup Relations*. Cambridge: University Press, 2001. 278–307.
- GLICK, P.: Farkasbőrbe bújtatott áldozati bárányok. Irigykedő előítélet, ideológia és a zsidók mint bűnbakok. In: Kovács M. (szerk.): *Holokauszt: történelem és emlékezet*. Budapest: Jaffa, 2005. 175-203.
- GRIGULEVICS, I.R.: *Az inkvizíció története*, Budapest: Kossuth, 1972.

GRYNAEUS T.: A magyar boszorkány egyes vonásainak szociálpszichológiai értelmezése. In: *Ethnographia* 101 (1990), 467-474.

HAVAS K.: *Az inkvizíció története*. Budapest: Rozsnyai Károly Kiadása, 1927.

HENNINGSSEN, G.: *A boszorkányok ügyvédje. A baszk boszorkányság és a spanyol inkvizíció (1609-1614)*. Budapest: Kossuth, 1988.

HENNINGSSEN, G.: Andanzas por España de un “inquisidor a la moderna de raza nórdica”. In: *Huarte de San Juan. Geografía e Historia* 17 (2010), 423-441.

HORVAT, M. T.: The Holy Inquisition: Myth and Reality. In: *Catholic Family News* 5 (1998/3). Online: <http://www.catholicapologetics.info/apologetics/protestantism/holinquisit.htm> (letöltve 2014.október 25.)

HERGENRÖHTER, J.: *A katolikus egyház és a keresztény állam II*. Budapest: Hunyadi Mátyás Intézet, 1874.

HUERTAS, P., de MIGUEL, J. és SÁNCHEZ, A.: *Historia de la Inquisición. Procedimientos para defender la fe*. Madrid: Libsa, 2014.

HUERTAS, P., de MIGUEL, J. és SÁNCHEZ, A.: *La Inquisición. Tribunal contra los delitos de fe*. Madrid: Libsa, 2003.

INNES, B.: *A kínzás és kínvallatás története*. Nagykanizsa: Canissa, 1998.

KÁKOSY L.: *Fény és káosz - A kopt gnóosztikus kódexek*. Budapest: Gondolat, 1984.

KAMEN, H.: *Spain 1469-1714 A society of conflict*. UK: Pearson Longman, 2005.

KEITH, T.: *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

KISS A. és PÁL-ANTAL S. (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai III*. Budapest: Balassi, 2002.

KLANICZAY G.: A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei. In: A. GERGELY A. (szerk.): *Kulturális antropológia*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet,

2003. 30-50. Online: <http://mek.oszk.hu/01600/01668/01668.pdf> (letöltve: 2014.november 20.)

KLANICZAY G.: A középkori orgia-vádak nyomában. In: *Világosság* 23 (1982/12), 762-769.

KLANICZAY G.: Benandante-kresnik-zduhač-táltos. Samanizmus és boszorkányhit érintkezési pontjai Közép-Európában. In: *Ethnographia* 94 (1983), 116-134.

KLANICZAY G. és PÓCS É.(szerk.): *Demons, Spirits, Witches/3. Witchcraft, Mythologies and Persecutions*. Budapest: CEU Press, 2008.

KONCZ I.K.: *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-Római Birodalomban és a királyi Magyarországon*. Doktori értekezés, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2007. Online: <http://midra.uni-miskolc.hu/?docId=5649> (letöltve: 2015. január 1.)

LEA, H. C.: *A History of The Inquisition in the Middle Ages*, London, 1888.

LEA, H. Ch.: *A History of the Inquisition of the Middle Ages 2*. Cambridge: University Press, 2010.

LEA, H. Ch.: *A History of the Inquisition of the Middle Ages 1*. Auckland: The Floating Press, 2012.

MANTECÓN MOVELLÁN, T.A. és TORRES ARCE,M.: Hoguera, demonios y brujas: significaciones del drama social de Zugarramurdi y Urdax.In: *Clio & Crimen*. Cantabria 8 (2011), 247-288.

MAYCOCK, A. L.: *The Inquisition*. London: Constable & Company, 1931.

MÁRKUS D.(szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. Budapest: 1899.

MINUCIUS FELIX: *Octavius*. Budapest: Paulus Hungarus-Kairosz, 2001.

MOMMSEN, E.T. és M.MEYER, P.: *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis*. Berlin, 1905. Online: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Constitutions/codtheod.html> (letöltve: 2015. január 2.)

MONTER, W.: *La otra Inquisición. La Inquisición española en la Corona de Aragón, Navarra, el País Vasco y Sicilia*. Barcelona: Drakontos, Editorial Crítica, 1992.

PAKÓ L. és TÓTH G.P.: *Kolozsvári boszorkányperek 1564- 1743*. Budapest: Balassi, 2014.

PÓCS É.: *Élők és holtak, látók és boszorkányok. Mediátori rendszerek a kora újkor forrásaiban*. Budapest: Akadémia, 1997.

PÓCS É.: *Tündérek, démonok, boszorkányok*. Budapest: Akadémia, 1989.

RAWLINGS, H.: *The Spanish Inquisition*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.

SUMMERS, M.: *Geography of Witchcraft*: Withefish, Montana: Kessinger Publishing, 2003.

SZ. JÓNÁS I.: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és Közel-Kelet IV-XV.század*. Budapest: Osiris, 1999.

TERTULLIANUS, Q. S. F.: *Tertullianus művei*. Budapest: Szent István Társulat, 1986.

de la TORRE, J.I.: *Breve historia de la Inquisición*. Madrid: Nowtilus, S.L., 2014.

VANYÓ L.: *A II.századi görög apologéták*. Budapest: Szent István Társulat, 1984.

ZÁVODSZKY L.: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest: Szent István Társulat, 1904.